

Riyâ Olgusu: Bireysel ve Toplumsal Yansımaları Üzerine Nitel Bir Araştırma*

Esra İRK

Dr. Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Denizli/Türkiye,
eirk@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0607-9210>

Ümran ERKORKMAZ ÇOBAN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Afyonkarahisar/Türkiye,
umranerkorkmaz81@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2980-8180>

Sümeyye YILDIRIM

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa/Türkiye,
smyyildirim@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0002-2128-583X>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.07.2025

Kabul Tarihi: 19.11.2025

Yayın Tarihi: 15.12.2025

İntihal

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Yazar Katkıları:

Çalışmanın T.: Eİ (%50),
ÜEÇ (%30), SY (%20)
Veri Top.: Eİ (%0),
ÜEÇ (%0), SY (%100)
Veri Analizi: Eİ (%60),
ÜEÇ (%40), SY (%0)
Makalenin Y.: Eİ (%50),
ÜEÇ (%40), SY (%10)
Makale Gön. Ve Rev.: Eİ (%30),
ÜEÇ (%30), SY (%40).

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı

© Esra İRK- Ümran ERKORKMAZ ÇOBAN- Sümeyye YILDIRIM | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Atıf

İrk, Esra – Erkorkmaz Çoban, Ümran – Yıldırım, Sümeyye. "Riyâ Olgusu: Bireysel ve Toplumsal Yansımaları Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 8/2 (2025), 431-450. <https://doi.org/10.52637/kiid.1732480>

Öz

Riyâ, bireyin davranışlarını başkalarının takdir ve övgüsünü kazanmak amacıyla sergilemesidir. Psikolojik açıdan bu durum, bireyin sosyal ihtiyacı ve görünürlük arzusunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Dinî açıdan ise riyâ, ibadetlerdeki içtenliği zedeleyen ve onları işlevsiz hâle getiren manevî bir sapma olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, riyâ kavramını incelemek ve riyânın bireysel ve toplumsal hayatta nasıl bir rol oynadığını tespit etmektir. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desenin tercih edildiği bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcılar amaçlı örnekleme tekniklerinden ölçüt örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Araştırmaya 25-50 yaş aralığındaki 10 erkek ve 11 kadın katılımcı dahil edilmiştir. Görüşmeler, yüz yüze ve çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiş; elde edilen veriler, NVivo 15 programı kullanılarak içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların riyâ kavramını daha çok sosyal ve ahlâkî boyutlarda tanımladıkları; bu kavramı ikiye bölme, gösteriş, yalan ve aldatma gibi olumsuz niteliklerle ilişkilendirdikleri görülmüştür. Ayrıca riyâ; aşağılık hissi, haset, kıskançlık ve kibir gibi çeşitli duygusal süreçlerle de bağlantılı olarak ele alınmıştır. Katılımcılar, bireysel ya da toplumsal çıkar beklentisinin riyâ davranışını besleyen motivasyonlardan biri olduğunu vurgulamış; bu tutumun güven kaybı, ahlâkî zayıflık ve kişisel sıkıntılar gibi çok yönlü olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekmişlerdir. Özellikle iş hayatı, maddî kazanç, siyaset ve dinî pratikler gibi alanlarda riyânın daha fazla ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Riyânın dinî boyutu ise çoğunlukla yönlendirici sorular aracılığıyla dile getirilmiş; bu çerçevede riyâ, genellikle ibadetlerde takdir edilme arzusu ya da dünyevî menfaat beklentisiyle ilişkilendirilmiştir. Bu durum, riyâ kavramının katılımcıların zihninde doğrudan kavramsallaştırılmamış olsa da dinî bağlamda örtük biçimde var olduğunu göstermektedir. Öte yandan bazı katılımcılar, her durumda riyâdan uzak bir dinî yaşantının mümkün olabileceğini vurgulamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Riyâ, Aldatma, Dinî Pratik, Kişisel Çıkar.

* Araştırma verilerinin toplanabilmesi için Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 25.10.2024 tarihli ve 2024/1 numaralı karar sayısı ile etik kurul izni alınmıştır.

The Phenomenon of Riyā: A Qualitative Study on Its Individual and Social Reflections*

Esra İRK

Dr. Res. Assist., Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion, Denizli/Türkiye,
eirk@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0607-9210>

Ümran ERKORKMAZ ÇOBAN

Dr., Ministry of National Education, Afyonkarahisar/Türkiye,
umranerkorkmaz81@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2980-8180>

Sümeyye YILDIRIM

Ph.D. Student, Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Department of Psychology of Religion, Bursa/Türkiye,
smyyildirim@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0002-2128-583X>

Research Article

History

Received: 01.07.2025

Accepted: 19.11.2025

Published: 15.12.2025

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Author Contributions:

Con. the Study: Eİ (%50), ÜEÇ (%30), SY (%20)
Data Col. : Eİ (%0), ÜEÇ (%0), SY (%100) Data An. : Eİ (%60), ÜEÇ (%40), SY (%0) Writing up: Eİ (%50), ÜEÇ (%40), SY (%10) Sub. and Rev. : Eİ (%30), ÜEÇ (%30), SY (%40).

Competing Interests: The author declares that have no competing interests.

Copyright

© Esra İRK- Ümran ERKORKMAZ ÇOBAN-Sümeyye YILDIRIM | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Cite as

İrk, Esra – Erkorkmaz Çoban, Ümran – Yıldırım, Sümeyye. "The Phenomenon of Riyā: A Qualitative Study on Its Individual and Social Reflections". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 8/2 (2025), 431-450. <https://doi.org/10.52637/kiid.1732480>

Abstract

Riyā (hypocrisy) refers to an individual's display of behaviors with the aim of gaining praise and admiration from others. From a psychological perspective, this can be seen as a reflection of the individual's social needs and desire for visibility. From a religious perspective, riyā is regarded as a spiritual deviation that undermines the sincerity of worship and renders it ineffective. The primary aim of this study is to explore the concept of riyā and identify its role in individual and social life. In this study, which employed the phenomenological design among qualitative research methods, a semi-structured interview technique was used. Participants were selected using criterion sampling, one of the purposive sampling techniques. The study included 10 male and 11 female participants aged between 25 and 50. The interviews were conducted both face-to-face and online, and the data were analyzed through content analysis facilitated by NVivo 15 software. The findings revealed that participants defined the concept of riyā more in social and moral dimensions, and associated it with negative qualities such as hypocrisy, flaunt, lying, and deception. Additionally, riyā was evaluated in relation to various emotional processes, including feelings of inferiority, envy, jealousy, and arrogance. Participants emphasized that individual or societal expectations of gain constitute one of the key motivations underlying the behavior of riyā. They highlighted that such an attitude may lead to multidimensional negative outcomes, including loss of trust, moral decline, and personal distress. They particularly noted that riyā tends to appear more frequently in areas such as professional life, material gain, politics, and religious practices. The religious dimension of riyā was primarily brought up by the participants through guiding questions; in this context, riyā was generally associated with the desire for appreciation in religious practices or expectations of worldly benefits. This suggests that although the concept of riyā was not directly conceptualized in the participants' minds, it persists implicitly within a religious context. On the other hand, some participants emphasized that it is possible to maintain a sincere and riyā-free religious life under all circumstances.

Keywords: Psychology of Religion, Riyā, Deception, Religious Practice, Self-Interest.

* Ethical committee approval was obtained from the Bursa Uludağ University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee, dated October 25.10.2024 and numbered 2024/1, to enable the collection of research data.

Giriş

Bireyin iç dünyasıyla dışa yansıyan davranışları arasındaki tutarlılık hem dinî hem de psikolojik bakımdan bireysel bütünlüğün temel göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Bu çerçevede riyâ, kişinin eylemlerinin arkasındaki gerçek niyetin gizli kaldığı ancak dışarıdan bakıldığında iyi işler yaptığı izlenimini vermeye çalıştığı bir durumu ifade eder. Riyâkâr kişi, yaptığı işleri insanları etkilemek veya onlara iyi görünmek amacıyla gerçekleştirir.¹ Bu yönüyle riyâ, kişinin davranışlarının arkasındaki asıl niyetin sorgulanmasını gerektiren ahlâkî ve psikolojik bir kavramdır. Psikolojide bireyin niyeti ile davranışı arasındaki uyum, benlik kuramları çerçevesinde ele alınmaktadır. Rogers, benlik yapısını “gerçek benlik” ve “ideal benlik” olmak üzere iki temel bileşen üzerinden açıklar. Gerçek benlik, bireyin kendini nasıl algıladığını yansıtırken ideal benlik, kişinin olmak istediği benlik durumunu ifade eder. Bu iki benlik arasında uyum bulunması, bireyin psikolojik açıdan sağlıklı ve dengeli olduğunun bir göstergesidir. Ancak gerçek benlik ile ideal benlik arasında belirgin bir farklılık söz konusuysa bireyde kaygı, düşük öz-saygı ve değersizlik gibi olumsuz duygular ortaya çıkabilir.² Bu bağlamda riyâ, bireysel bütünlükle doğrudan ilişkili olan temel kişisel değerlerle de çelişmektedir. Roy’un çalışmasında bireyin psikolojik iyi oluşu ve bütünlüğüyle bağlantılı olarak dürüstlük, güven, disiplin, saygı gibi değerlerin öne çıktığı ve bu değerleri de kapsayan bir ölçüm modeli geliştirildiği belirtilmektedir.³ Dolayısıyla riyâ, kişisel bütünlüğü zedeleyen bir psikolojik kırılma olarak da değerlendirilebilir.

Bir davranışın arkasındaki niyet, o davranışın ahlâkî değerini belirlemede temel ölçü olarak kabul edilmektedir. Dinî gelenekte bu ölçü, “niet” kavramı etrafında şekillenir. Niyet, her davranışın anlamını ve amacını tayin eden aslî unsurlardan biridir. Samimi niyet, yapılan işin Allah katında kabul görmesi için belirleyici bir kıstas olarak değerlendirilir. İslâm’ın temel ilkelerinden biri olan ihlâs, her türlü ibadet ve güzel davranışın yalnızca Allah rızası için yapılmasını öngörürken⁴ riyâ, bu ilkenin ihlâlını temsil eder. Bu açıdan riyâkâr kişinin eylemleri, Allah ile toplumsal beğeni arasında bölünmüş ve parçalanmış bir tablo arz eder.

İslâm geleneğinde manevî yönden tehlikeli bir durum olarak görülen riyâ, ahlâk ve tasavvuf kaynaklarında özel bir önemle ele alınmıştır.⁵ Zira içine riyâ karışan ibadetlerin veya iyiliklerin kuru bir şekilcilikten öteye gitmeyeceği Kur’ân’da açıkça belirtilmiştir.⁶ Temel dinî ve ahlâkî değerleri tahrip edici etkileri nedeniyle inananların riyâdan sakınmaları gerektiği sıkça vurgulanmıştır. Buna rağmen bireyi hem kendine hem de Yaraticı’ya yabancılaştıran bu olgunun psikolojik boyutuna yönelik çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. İlahiyat alanında riyâ kavramıyla ilgili teorik düzeyde çalışmalar⁷ bulunmakla birlikte din psikolojisi alanında bu kavrama yönelik alan araştırmasına rastlanmamıştır. Bu eksiklik, riyânın kişisel bütünlük, niyet-eylem tutarlılığı ve manevî yabancılaşma gibi psikolojik süreçlerle ilişkisini anlamayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla literatürdeki boşluğun dolmasına katkı sunacağı düşünülen bu çalışmanın temel amacı, riyâ kavramını dinî, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla incelemek ve riyâ davranışının bireysel ve toplumsal hayattaki rolünü ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında riyâ kavramı analiz edilecek; bu davranışın bireylerin öznel deneyimleri ve toplumsal ilişkileri üzerindeki yansımaları tartışılacaktır. Araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:

- i) Katılımcılar, riyâ olgusunu nasıl tanımlamakta ve kavramsallaştırmaktadır?
- ii) Katılımcılar, riyâyı hangi duygu ve düşüncelerle ilişkilendirmektedir?
- iii) Hangi durumlar, katılımcılarda riyâ davranışını uyandırmakta veya tetiklemektedir?
- iv) Riyâ davranışı, katılımcıların bireysel, sosyal ve psikolojik yaşantılarında nasıl bir rol üstlenmektedir?

Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş; katılımcıların riyâyâ dair deneyim ve algılarını derinlemesine anlamaya yönelik olarak fenomenolojik desen kullanılmıştır. Çalışma grubu, ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiş; veri toplama aracı olarak ise yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırma sürecinde öncelikle riyâyâ ilişkin kavramsal çerçeve ortaya konulmuş; ardından nitel saha

¹ William C. Chittick- Sachiko Murata, *İslâm’ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*, çev. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 463.

² Jess Feist - Gregory J. Feist, *Theories of Personality* (McGraw Hill, 2006), 313-314.

³ bk. Ajanta Roy, *Factor Analysis and Initial Validation of the Personal Values Inventory*. (USA: Tennessee State University, Graduate School, Doktora Tezi, 2003).

⁴ Sümeyye Sevinç, “İhlâs Kavramının Tahlili (Sözlük Bilim ve Kur’ân Âyetleri Özelinde)”, *Din ve Bilim- Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 66.

⁵ Mustafa Çağrı, “Riyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/138.

⁶ *Kur’ân-ı Kerîm Medlî*. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 13. Basım, 2012; el-Bakara 2/264.

⁷ bk. Büşra Sarı, “İmanı İçten Kemiren Bir Özellik: Riya ve Çeşitleri”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (2023), 251-270; Belgin Aksak, *Kur’ân’da Riyâ Kavramı ve İlgili Konular* (Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Naci Bal, *İmam Gazâlî’nin İhyâu Ulûmi’-d-dîn Adlı Eserinde Riyâ ve İhlâs* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

verileri doğrultusunda katılımcı deneyimlerine yer verilmiş; veriler, içerik analizine tâbi tutulmuş ve elde edilen bulgular çerçevesinde riyâ olgusunun çeşitli boyutları tartışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Riyâ Kavramı

Sözlükte “görmek” anlamındaki re’y kökünden türeyen riyâ; kişinin saygınlık kazanma, çıkar elde etme gibi amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğuna başkalarını inandıracak tarzda davranması olarak tanımlanmaktadır.⁸ Bu davranış, içten bir niyetle gerçekleştirilmeyen ibadete benzer eylemler ya da ibadet görünümü altındaki psikolojik tatmin aracıdır.⁹ Yapılan davranışla birlikte ortaya çıkan riyâ, gösteriş için yapılan bir eylem olup insanlar tarafından görülme amacı taşır.¹⁰ Bu açıdan, riyâ olgusu dinî güdülenme biçimleriyle ilişkili belirleyici bir öge olarak da ele alınabilir. Dine ve dinî uygulamalara yönelik güdülenmeleri açıklamak amacıyla geliştirilen *dinî yönelim* kavramı, genellikle içsel (iç güdümlü) ve dışsal (dış güdümlü) olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Dindarlık tiplerini bu doğrultuda ilk kez sistematik biçimde sınıflandıran Allport ve Ross, dışsal dinî yönelime sahip bireylerin dine daha çok araçsal bir perspektiften yaklaştığını, dini kişisel çıkar, sosyal statü, aidiyet veya güvenlik gibi amaçlar doğrultusunda kullandıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık içsel dinî yönelime sahip bireyler ise dini, bir yaşam kılavuzu olarak benimsemekte; dinî inanç ve pratikleri içselleştirerek, diğer ihtiyaçlara kıyasla dinin daha nihâî ve üstün bir değere sahip olduğunu kabul etmektedirler.¹¹ Bu ayrım, riyâ olgusunun anlaşılması için açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Riyâ, özellikle dışsal güdülenme ile beslenen bir dindarlık biçimi olup ödül, sosyal görünürlük ve toplumsal onay arayışıyla şekillenmektedir.

Klasik dinî kaynaklarda riyâ, “ihlâsın terki” olarak tanımlanmıştır.¹² Sûfiler de ihlâsı “riyâdan kaçınma ve uzaklaşma” anlamını öne çıkararak açıklamayı tercih etmişlerdir. Mutasavvıfların riyâdan uzak durmayı önemle vurgulamaları, bir müminin ibadetlerinde riyâ içerisine düşme ihtimalinin yüksek ve tehlikeli bir durum olmasından kaynaklanmaktadır.¹³ Çünkü riyâ, münafıkların davranış biçimi olarak nitelendirilmiş¹⁴ ve hem insanları hem de Allah’ı aldatma şeklinde iki yönlü bir ihanet olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de ihlâsla çelişen bir tutum olması nedeniyle riyânın tehlikelerine dikkat çekilmiştir. “*Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine ibâdetinde hiçbir şeyi ortak koşmasın.*”¹⁶ ayetindeki “ortak koşmasın” ifadesi, alimler tarafından “kişinin amelinde riyâyâ yer vermemesi gerektiği” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁷ Hadislerde ise riyânın “küçük şirk” olduğu,¹⁸ cehenneme sürükleyebileceği, riyâ niyetiyle yapılan amelin Allah katında bir değer taşımadığı ve bu amelin değersizliğinin açığa vurulacağı¹⁹ belirtilmiştir. Bu nedenle riyâ, dinî pratikleri işlevsiz ve faydasız bir eylem hâline dönüştürmektedir. Bununla birlikte amellerin aleni bir şekilde gerçekleştirilmesinin sakıncalı olmadığı hatta bazı durumlarda fayda sağlayacağı ifade edilebilir.²⁰ Nitekim farz ibadetlerin dinin temel gereklerinden biri olması nedeniyle açıkça yerine getirilmesi teşvik edilmiştir. Nafile ibadetlerin ise gizli yapılması daha uygun görülmüştür. Ancak, bir kişinin başkalarına örnek olmak amacıyla nafile ibadetini açıkça yapması da uygun bir davranış olarak kabul edilmiştir.²¹ İhlâsı, tevazuyu, doğruluğu olumsuzlayan bir kavram olan riyâ, kişinin yaptığı iyi işleri toplum nezdinde değer kazanmak amacıyla gerçekleştirmesidir. Diğer bir ifadeyle bireyin iyi davranışları, gerçek amacından saptırarak farklı hedeflere yönelik sergilemesidir. Bu yönüyle riyâ görünüşün, zahirin, dışsallığın ve sünîliğin hâkim olduğu bir duruma işaret etmektedir.

⁸ Çağrı, “Riyâ”, 35/137.

⁹ Abdullah Namlı, “İbadetler ve Allah’ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (2018), 592.

¹⁰ İbn Kayyım Cevziyye, *İbn Kayyim Tefsiri Bedâi’u’t-Tefsîr*, çev. Mehmet Ali Kara vd. (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2011), 1/362.

¹¹ Gordon W. Allport- J. Michael Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 434.

¹² Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *(Kitabü’t-Tarifat) Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 112.

¹³ Mahmud Esad Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 90.

¹⁴ Syamsu Nahar, “Prevention of Hypocritical Behavior and Its Perspective in Islamic Education”, *Dinamika Ilmu* 20/1 (2020), 3-6; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 1992), 1/213.

¹⁵ Hızır Yağcı, “Hadis Edebiyatında Riyâ Kavramı ve Mahiyeti”, *İlahiyat Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler*, ed. Abdurrahman Kasapoğlu (Ankara: Serüven Yayınevi, 2023), 40.

¹⁶ el-Kehf 18/110.

¹⁷ Ebü’l-Hasen Mâverdî, *Edebü’d-Dünyâ Ve’d-Dîn*, çev. Halit Zavalı (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2021), 220.

¹⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî. Beyhâkî, *el-Câmi’li-Şuabi’l-İmân*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayınları, 2015), 5/548.

¹⁹ Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınları, 1988), “Kitabu’l-İmâre”, 43 (No: 1905).

²⁰ Çağrı, “Riyâ”, 35/138.

²¹ Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Necdet Çağlı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 6/1433-1434.

1.2. Psikolojik Açıdan Riyâ

Riyâ; temelde dünya sevgisinin fazlalığı²² övgüye duyulan güçlü arzu, eleştirilme korkusu, dünyevî kayıplardan kaçınma ve başkalarının sahip olduklarına aşırı ilgi²³ gibi psikolojik ve bireysel unsurlara dayanmaktadır. Başkaları tarafından takdir edilme ve beğenilme, insanın benliğini tatmin eden güçlü bir duygudur. Bu duyguların temelinde sevilme, olumlu geri bildirim alma, saygı görme gibi sosyal ihtiyaçlar yer almaktadır.²⁴ Diğer bir ifadeyle pek çok birey için baskın değerler arasında beğenilme, kabul görme ve onaylanma arzusu öne çıkmaktadır. Bu da beğenilmemek, dışlanmak ya da onaylanmamak gibi psikolojik kaygıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.²⁵ Ancak kişi, beğenilme arzusunu kontrol altına alamadığında davranışlarını bu arzu doğrultusunda şekillendirmeye çalışır. Nitekim Dong ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmada ahlâkî davranışların çoğunlukla tarafsızlık, adalet ya da düşüncelilik gibi ahlâkî güdülerden ziyade olumlu öz-görüş geliştirme ve öz-yükseltme (self-enhancement) güdülerini tarafından motive edildiği tespit edilmiştir.²⁶ Bu bulgu, riyânın altında yatan temel motivasyonların psikolojik mekanizmalarını anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Riyâ, bireyin davranışlarında, asıl amacını gizleyerek dünyevî bir kazanç elde etme çabası içinde olması, gerçek kimliğini saklaması ve gerçekte olmayan bir özelliği varmış gibi göstermesi durumudur. Bu anlamda riyâ, “mış gibi” davranmakla özdeşleşir ve bir tür simülasyon olarak adlandırılabilir. Simülakr, gerçeği taklit eden, ancak özü ve anlamı kaybolmuş yüzeysel davranış ve sembollerle şekillenen bir olgudur. Günümüzde bu kavram, dinî alanda da sürekli simülakrlar üreten bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle ibadetler ve bunlarla ilişkili ritüeller, bu durumun yaygın biçimleri arasında yer almaktadır. Gösteriş amacıyla yapılan ritüeller, imanın yansıması olmaktan ziyade simülatif bir görünüm kazanır. Örneğin ibadetlerin kalabalık içinde gösterişle gerçekleştirilmesi ancak yalnız iken terk edilmesi bu eğilime örnek teşkil eder.²⁷ Riyâ, bu yönüyle kendiliği bozan davranışlar arasındadır.²⁸ Zira ikiyüzlü dindarın hissetmediği bir dindarlığı yapmacık bir şekilde sergilemesi, dışa dönük dinî pratikleri ile gerçek tutumları arasında bir gerilim oluşturur.²⁹

Riyâkâr birey, toplumun içine gerçek kişiliğinden ziyade toplumun beklentilerine ve değer yargılarına uygun bir maskeyle çıkar. Bu maskeli kişilik, bireyin içsel benliğini korumasına engel olurken toplumsal kabul görme arzusuyla onu çeşitli yapay roller üstlenmeye sevk eder. Özellikle modern çağda sosyal medya ve diğer dijital platformlar, bu maskelerin güçlenmesine zemin hazırlamakta ve bireyleri sürekli yüzeysel performanslar sergilemeye yönlendirmektedir.³⁰ Taylor’a göre riyânın temel bileşenlerinden biri olan ikiyüzlülük, bireylerin gerçek benliklerini gizleyerek dünyaya yanlış bir imaj sunmaları şeklinde ortaya çıkar. İkiyüzlü bireyler, kendilerini rahatsız edici gerçeklerden korumak amacıyla başkalarına sahte bir benlik sunarlar.³¹ Effron ve arkadaşları bu bireylerin, hak etmedikleri halde bazı ahlâkî faydalar talep ettiklerini belirtir. Erdemli görünme, güvenilir olma, başkalarının ahlâkî değerlerini yargılama veya onların ahlâkî davranışlarını etkileme hakkı, bu tür davranışlara örnektir.³² İkiyüzlü bireyler, görünürde ahlâkî eylemler sergileseler de gerçekte söz konusu davranışlar, kişisel çıkarlara hizmet etmektedir. Bu durum, bireysel çıkarların ahlâkî doğruluk maskesi altında gizlenmesiyle ilişkilidir.

Ahlâkî ikiyüzlülüğün kökeni, bireyin süper egosunun zayıflığıyla ilintilidir. Süper egosu zayıf olan bireyler, dürtüleriyle başa çıkmakta güçlük çekerek sahte kimlikler sergileyebilir.³³ Bu tür tutumlar, bireysel düzeyde psikolojik ve kimlik temelli sorunlara, toplumsal düzeyde ise sosyal ilişkiler ve değerler sistemi üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Nitekim Şekerli tarafından yapılan araştırmada, ahlâkî

²² Fahreddin Râzî, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Huzur Yayınevi, 2002), 12/527.

²³ Haris b. Esed Muhâsibî, *er-Riâye, Nefs Muhasebesinin Temelleri*, çev. Filiz Şahin - Küçük Hülya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 298.

²⁴ Fatma Bingöl- Eyüp Çelik, “Yalnızlığın Bağlanma Stilleri, Beğenilme Arzusu ve Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Açısından İncelenmesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 85 (2021), 190.

²⁵ Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, çev. Kerem Işık (İstanbul: Okuyan Yayınları, 2018), 42-43.

²⁶ Mengchen Dong vd., “Self-Enhancement in Moral Hypocrisy: Moral Superiority and Moral Identity Are About Better Appearances”, *PLOS ONE* 14/7 (2019), 4-11.

²⁷ Fikrullah Çakmak- Ülhak Çimen, “Baudrillard’ın Simülasyon Kuramı Bağlamında Kur’ân’da Eleştirilen Kişilik Tipleri ve Modern Dünyada Gerçeklik Arayışı”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 57/1 (2022), 4-5.

²⁸ Büşra Kılıç, *Kendini Aldatma ve Dindarlık Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 38.

²⁹ R. Jay Wallace, “Hypocrisy, Moral Address, and the Equal Standing of Persons”, *Philosophy & Public Affairs* 38/4 (2010), 308-309.

³⁰ Gabriele Taylor, *Deadly Vices* (New York: Oxford University Press, 2006), 123.

³¹ Taylor, *Deadly Vices*, 123.

³² Daniel A. Effron vd., “From Inconsistency to Hypocrisy: When Does ‘Saying One Thing But Doing Another’ Invite Condemnation?”, *Research in Organizational Behavior* 38 (2018), 65.

³³ Ronald C. Naso, “Immoral Actions in Otherwise Moral Individuals: Interrogating the Structure and Meaning of Moral Hypocrisy”, *Psychoanalytic Psychology* 23/3 (2006), 485.

ikiyüzlülük sergileyen bireylerde mikro adalet eğilimlerinin daha yüksek, durumsal sosyal benlik saygılarının daha düşük, utanç duygularının ise daha yüksek düzeyde olduğu ortaya konmuştur.³⁴

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin başlıca nedeni, evrensel genellemelerden ziyade birey ve toplum arasındaki olayları anlamak ve keşfetmek amacıyla olaylar ve olgular hakkında anlamlar inşa etme çabasıdır.³⁵ Bu amaçla katılımcının yaşam dünyası anlamına gelen fenomenal alanına ulaşmak için her bir katılımcının deneyimlerini, duygularını, düşüncelerini kendi terimleri ile ifade etmelerine imkân sunan fenomenolojik desen tercih edilmiştir.³⁶

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu, amaçsal örnekleme tekniklerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Ölçüt örneklemede belirlenen ölçütler, araştırma sorusu için en iyi cevaplara ulaşma imkânı sunar.³⁷ Riyâ kavramının soyut ve görece az bilinen bir olgu olması nedeniyle 25 yaş ve üzeri, en az lisans mezunu ve aktif çalışma hayatında yer alan bireylerle çalışılmıştır. Belirlenen yaş, eğitim ve meslekî deneyim düzeyinin, katılımcıların kavrama ilişkin daha bütüncül ve anlamlı değerlendirmeler sunabilmelerine olanak sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca veri çeşitliliğini artırmak amacıyla farklı meslek gruplarına mensup, farklı şehirlerde ikâmet eden katılımcıların sürece dâhil edilmesine özen gösterilmiştir.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında çalışma grubu 10 erkek ve 11 kadından oluşmakta olup yaş ortalaması 34'tür. Katılımcıların %52'si (11) lisans ve %48'si (10) lisansüstü mezundur. Çalışma grubunda 2 kişi hariç hepsi kamu ya da özel sektörde çalışmaktadır. Katılımcıların dinî yönelimlerine ilişkin verilere göre; 8 kadın ve 6 erkek olmak üzere toplam 14 katılımcı Allah'a inandıklarını ve düzenli olarak ibadetlerini yerine getirdiklerini ifade etmiştir. Diğer 3 kadın ve 4 erkek katılımcı ise Allah'a inandıklarını, ancak ibadetlerini düzenli olarak yerine getirmediklerini belirtmiştir. Bu durum, katılımcı grubunun büyük çoğunluğunun inanç ve ibadet düzeyinde dinî hayatla ilişkili olduğunu, küçük bir kısmının ise yalnızca inanç düzeyinde bir bağlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin tercih edildiği bu araştırmada katılımcılara 8 adet açık uçlu soru ve 4 adet demografik bilgilerin talep edildiği kapalı uçlu soru olmak üzere toplam 12 adet soru yöneltilmiştir. Görüşme formunda, riyâ olgusuna ilişkin algıların açığa çıkarılmasına yönelik şu tür sorular yer almaktadır: "Size göre, riyâ (riyâkâr davranış) ne anlam ifade etmektedir?" "Riyâ, size göre hangi duygularla ilişkilidir?" "Bir kişinin riyâkâr davrandığını düşündüğünüzde ne hissedersiniz ve nasıl tepkiler verirsiniz?" gibi riyâ olgusuna ilişkin algıların açığa çıkarılmasına yönelik sorular yöneltilmiştir.

Sorular hazırlanırken ikisi Din Psikolojisi biri İslam Felsefesi* uzmanı olmak üzere üç akademisyenin görüşleri alınmıştır. Soruların son şeklini alması için dört kişiyle ön görüşmeler yapılmış ve gelen dönütler doğrultusunda gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin ardından uygulama süreci için gerekli izinler alınmıştır. Bu kapsamda Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'na başvurulmuş ve 2024/1 sayılı etik kurul kararı ile araştırma izni alınmıştır.

Araştırma, 2024 yılı Ekim ayında 21 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme, katılımcılardan gönüllü onam formu onayı alınarak yapılmış ve katılımcılara kişisel bilgilerinin üçüncü kişilerle paylaşılmayacağı belirtilmiştir. Katılımcıların 19'u ile çevrim içi görüşme, 2'si ile iş yerinde yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Çevrim içi görüşmelerin ağırlıkta olmasının sebebi, katılımcıların farklı illerde (Manisa, Bursa, Bilecik, Ankara, Erzurum) ikâmet etmeleridir. Verilerin tekrarlanmaya başladığı ve yeni bir temaya ulaşılmadığı noktada, doygunluk aşamasına gelindiği ve yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşıldığı belirlenmiştir.³⁸ Mülakatlar, ortalama 25-35 dakika arası sürmüş, veri kaybı yaşanmaması için katılımcıların izniyle kayıt altına alınmıştır.

³⁴ Hüseyin Şekerli, *Unpacking Moral Hypocrisy: Differentiating the Effects of Moral Self-Licensing, Cognitive, Emotional, and Behavioral Outcomes of Moral Hypocrisy* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

³⁵ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 382.

³⁶ Larry B.Christensen vd., *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz*, çev. Ahmet Aypay (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 408-409.

³⁷ Ahmet Saban- Ali Ersoy, *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017), 109.

* İslam Felsefesi uzmanından görüş alınmasının gerekçesi, riyâ kavramının ahlâk felsefesiyle de bağlantılı olmasından kaynaklanmaktadır.

³⁸ Monique Hennink - Bonnie N. Kaiser, "Sample Sizes for Saturation in Qualitative Research: A Systematic Review of Empirical Tests", *Social Science & Medicine* 292 (2022), 2.

2.4. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde NVivo 15 programı kullanılmıştır. Çalışmada toplanan verileri açıklamaya yardımcı olacak kavramlara ve ilişkilere ulaşmak için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, verilerin doğrudan görünmeyen anlamlarını bulmayı ve ulaşılan anlamları benzerliklerine göre temalar altında sınıflandırmayı sağlar.³⁹ Bu doğrultuda elde edilen veriler kodlanmış; anlamsal bağlamlarına uygun şekilde ilgili üst temalar altında bir araya getirilmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla bazı işlemler gerçekleştirilmiştir. Sorular, açık ve anlaşılır bir şekilde, katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebilecekleri bir formatta hazırlanmıştır. Katılımcıların isimlerini kullanmak yerine her bir katılımcıya numara verilmiş (Erkek katılımcılar için E1; kadın katılımcılar için K1) ve yaşları belirtilmiştir. Verileri daha iyi anlamlandırmak için kodlama aşaması iki farklı zaman diliminde tekrarlanmıştır. Araştırmacılar, görüşme kayıtlarını deşifre ettikten sonra konuyla ilgili kod ve temaları belirlemiş; bir ay arayla yapılan ikinci kodlama sürecinde elde edilen kod ve temalar, önceki sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Farklılık gösteren kodlar, dikkatle incelenmiş ve nihai karara bağlanmıştır. Analiz sürecinde elde edilen bulguların doğruluğunu ve yorumların tutarlılığını sağlamak amacıyla, alanlarında uzman üç akademisyenin görüşüne başvurulmuştur (İki Din Psikolojisi ve bir PDR). Uzmanlardan gelen bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiş; bulgular kısmında katılımcıların ifadelerine sıkça yer verilerek ayrıntılı betimlemeler yapılmıştır. Çalışmanın tüm aşamaları detaylı bir şekilde okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca, çalışma kapsamında elde edilen verilerin doğruluğunu değerlendirmek amacıyla katılımcılardan teyit alınmıştır. Analizler ve ulaşılan sonuçlar, dört katılımcıyla paylaşılmış ve sözlü olarak görüşleri alınmıştır.

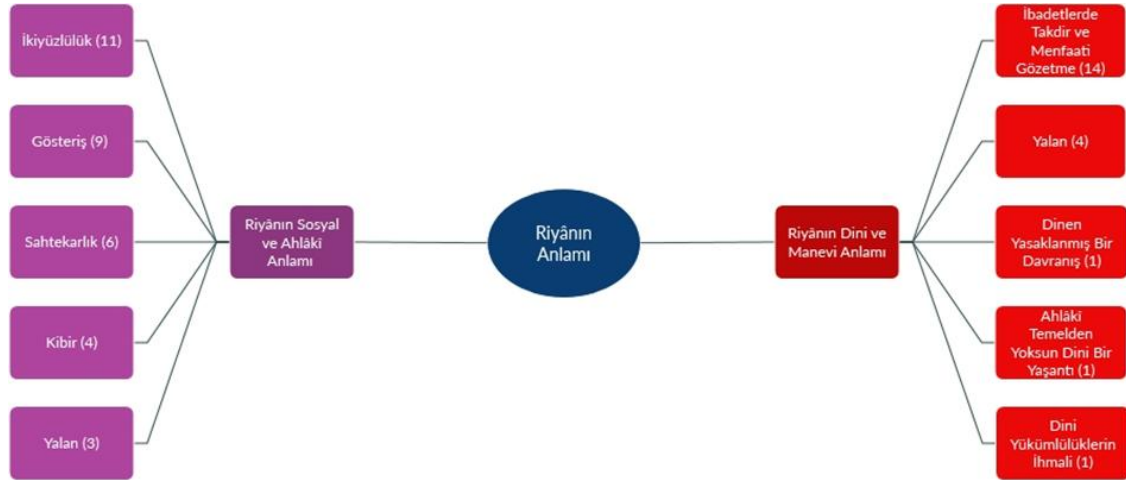
3. Bulgular

Elde edilen verilerin analizi sonucunda dört ana tema belirlenmiştir. Bu temalar, aşağıda detaylı şekilde ele alınmıştır.

3.1. Riyânın Anlamı

3.1.1. Riyâyı Açıklayan Kavramlar

Şekil 1: Riyâyı Açıklayan Kavramlar

İlk aşamada katılımcılara riyâ kavramına ilişkin açık uçlu sorular yöneltilmiş, ancak katılımcıların çoğunlukla riyâ olgusunu dinî açıdan ele almadıkları gözlenmiştir. Görüşmelerin ilerleyen aşamalarında katılımcılar, dinî açıdan riyâyâ dair görüşlerine başvurulduğunda, bu konudaki düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bu durum, katılımcıların riyâ kavramını öncelikli olarak ahlâkî ve sosyal bir norm çerçevesinde değerlendirdiklerini, dinî boyutla kurdukları ilişkinin ise araştırmacının yönlendirmesiyle ortaya çıktığını göstermektedir. Bu nedenle riyâ algısına ilişkin veriler, “riyânın sosyal ve ahlâkî anlamı” ile “riyânın dinî ve manevî anlamı” olmak üzere iki alt tema altında toplanmıştır.

Katılımcılar, sosyal ve ahlâkî boyutta riyâ kavramını tanımlarken ağırlıklı olarak ikiyüzlülük ve gösteriş kavramlarına atıfta bulunmuşlardır. Elde edilen bulgulara göre katılımcılar, riyânın gizli ve saklı doğasına vurgu yapmışlardır. Katılımcılardan E10 (26 yaş): “*Riyâ, dünyada bir menfaat elde edebilmek için takvâ sahibi ya da dinî sorumluluklarını yerine getiren biri gibi görünmek, bu sayede avantaj elde etmek. Yani ikiyüzlülük. Diğer yandan kişinin dünyalık bir menfaat elde edebilmesi için onu göstermesi de gerekiyor.*

³⁹ Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 259.

Dolaylı yoldan gösterişle de ilişkili.” ifadesiyle riyânın gösterişle ilişkisini vurgulamıştır. Bu tanımlama riyânın, kişinin gerçek niyetiyle dışa vurduğu davranışları arasındaki çelişkiye, başkalarını etkileme arzusuna ve gösteriş boyutuna atıf yapmaktadır.

Bazı katılımcılar, riyâyı, kibir ve yalan kavramları üzerinden değerlendirmişlerdir. K1 (27 yaş) riyâyı: *“Kendini beğenmişlik, kendini üstün görmektir. Birini aldatmak, birine olduğundan farklı gözükerek onu alt etmeye çalışmak.”* olarak açıklamıştır. Kibir, yalan, aldatma, kandırma gibi kavramlar, katılımcılar tarafından riyânın birer uzantısı olarak görülmüştür. Öne çıkan bu kavramlar, riyânın dürüstlük, samimiyet, alçakgönüllülük gibi temel değerlere ters düştüğünü ortaya koymaktadır. Bu açıdan riyâ, negatif bir kavram olarak konumlanmakta; etik değerleri yoksullaştıran ve dışlayan bir olguya işaret etmektedir.

Yönlendirme ile dinî bağlama geçiş yapan bazı katılımcıların ifadelerine bakıldığında, E7 (44 yaş)’nin açıklaması, riyânın kişisel menfaatlerle ilişkisini yansıtmaktadır. *“Dinî açıdan riyâ, ibadetleri Allah rızası için değil de ya toplum gözünde saygın, değerli gözükmek için ya da toplum baskısından kurtulmak için yapmaktır.”* K10 (42 yaş)’un yalan koduna ilişkin ifadesi şöyledir: *“Riyâ, olmayanı göstermek demektir, fazla bir şekilde göstermektir. İbadetleri konusunda kişilerin riyâ yapması kişinin kendisiyle ilgili olmayan şeydir. Dinî olarak da kişiler, namaz kılmıyor ama ortamın gerektirdiği şekilde davranıp bunu dinle bağlantılı bir duruma getiriyorlar. Namaz kıliyormuş ya da oruç tutuyormuş gibi göstermeye çalışıyorlar. Normalde kişinin onunla ilgili bir şeyi yoktur ama varmış gibi gösterir.”* Bu ifadeler, bazı katılımcıların riyâyı toplumsal beklentilerle şekillenen ve dinî pratiklerin içtenliğini etkileyen bir davranış biçimi olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

3.1.2. Riyâ ile İlişkili Duygular

Şekil 2: Riyâ ile İlişkili Duygular

Riyânın ilişkili olduğu duyguları gösteren Şekil 2’ye bakıldığında elde edilen bulguların toplamda 33 defa kodlandığı ve riyânın büyük ölçüde olumsuz duygu ve niteliklerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Katılımcıların ifadeleri riyânın çoğunlukla aşağılık ve haset/kıskançlık duygularıyla bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bir katılımcı (E9, 45 yaş): *“Riyâ, insandaki eziklik duygusuyla ilişkili, yani insan demek ki bir eziklik yaşıyor ki içinde, onu böyle farklı şekilde yansıtmaya çalışıyor.”* şeklinde, bir başka katılımcı (K7, 25 yaş) ise *“Riyâ, kişinin ruhsal yapısından, işteki konumundan, manevî durumundan, dış görünüşünden memnuniyetsizliktir. Yani öz yeterliliğinin ya da öz güveninin olmamasıyla ilişkilidir.”* biçiminde açıklamıştır. Bazı katılımcılar ise riyânın haset ve kıskançlık duygusuyla ilintili olduğunu belirtmişlerdir: *“Bence riyâ kıskançlıkla, hasetle ilişkilidir.”* (E2, 27 yaş); *“Sanki biraz haset ve kıskançlık var riyâda. Yani karşı tarafa hasetleniyor, kıskanıyor ve olmadığı gibi davranıyor.”* (K11, 30 yaş). Bu bağlamda kıskançlık/haset ve aşağılık hissi, riyânın temel tetikleyicileri olarak dikkat çekmektedir.

Katılımcılar, riyâ ile kibir arasındaki ilişkiye de işaret etmişlerdir. İki katılımcı, kibrin riyâdaki rolünü şu ifadelerle dile getirmiştir: *“Riyâ, biraz kibir ve egoyla alakalı bir konu. Bu duygular, insanı riyâkâr yapıyor.”* (K3, 28 yaş) ve *“Riyâ, kibirle, kendini üstün görmekle, diğer insanları alçak ya da saf yerine koymakla ilişkilidir.”* (E1, 33 yaş). Bu bulgu, kibirli bireylerin algıladıkları kişisel eksikliklerini telafi etmek amacıyla sosyal olarak baskın ve küçümseyici tutumlar sergileyebileceklerini ortaya koymaktadır. Katılımcı ifadeleri, riyânın korku, çıkar, hırs ve huzursuzluk gibi duygularla da ilişkili olduğunu göstermektedir. E8 (40 yaş): *“Riyâ, toplum tarafından dışlanma korkusuyla ilişkilidir. Aslında her şey, bu korkuya geliyor...”* diyerek riyânın temelinde kaybetme ve dışlanma korkusunun yattığını belirtmiştir. E10 (26 yaş): *“Tabii burada öncelikli olarak menfaat ön plana çıkıyor. Aslında hırsla da ilişkili bir şey, kişisel hırsınız ne kadar güçlüyse, o kadar riyâkâr davranmayı normalleştirebilirsiniz. Elde edeceğiniz avantajın büyüklüğüne göre, işte hırs ve menfaat duygusu diyebilirim.”* sözleriyle riyânın çıkar ve hırs temelli yönünü vurgulamıştır. Katılımcıların riyâyı bahsi geçen duygularla ilişkilendirmeleri, bu kavramın çok boyutlu ve kompleks bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Riyâ, olumsuz duygu ve eğilimlerin merkezde yer aldığı, buna karşılık olumlu duygu ve niteliklerin dışta kaldığı bir duruma işaret etmektedir.

3.1.3. Riyâya İlişkin Öz Farkındalık

Şekil 3: Riyâya İlişkin Öz Farkındalık

Riyâya ilişkin öz farkındalık teması, bireylerin dinî pratiklerini yerine getirirken kendi niyet ve tutumlarına dönük farkındalıklarını temel almaktadır. Bu temaya ilişkin verilere ulaşmak amacıyla katılımcılara: “İbadetlerinizi bireysel olarak ve topluluk içinde yerine getirirken yaşadığınız duygu ve düşünceleri nasıl tanımlarsınız?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yanıtları doğrultusunda oluşturulan “Riyâya ilişkin öz farkındalık” temasına ait kodlar, Şekil 3’te sunulmuştur. Bu temaya ait bazı katılımcı ifadelerine aşağıda yer verilmiştir:

Katılımcılar, ibadetlerini yerine getirirken zaman zaman içtenlikten uzaklaşarak çevredekilerin dikkatini çekme endişesi taşıdıklarını ve bu durumun ibadetin gösterişe dönüşmesi kaygısını beraberinde getirdiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda “ibadetlerin gösterişe dönüşmesi kaygısı” koduna ilişkin E1 (33 yaş)’ın ifadesi: “Evet, oluyor, yalnızken çok daha rahat ve huzurlu hissediyorum. Kimseye kendimi ispat etme derdim olmuyor. Sadece ben ve Rabbim var. Toplum içinde olduğumda ise bazen insanların bakışı ya da ne düşündükleri aklıma geliyor. Bu da ibadetin tadını biraz kaçırabiliyor. Ama o an hemen kendimi toparlamaya, niyetimi düzeltmeye çalışıyorum. Çünkü bilerek ya da bilmeyerek gösterişe kaymak istemiyorum.” şeklindedir. Öte yandan bazı katılımcılar, ibadetlerini yalnızca Allah rızasını gözeterek yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. “Dinî pratiklerde riyâkâr olmama”, dinî içtenlik ve samimiyet bilincine ilişkin bir kod olarak değerlendirilmiştir. Bu kodun oluşmasını sağlayan katılımcı ifadelerinden birisi şöyledir: “Normalde benim kendi şahsım için fark etmiyorum, yani her şekilde huşû içerisinde ibadetini yaparsın ama tek başına yapılan ibadet, daha sağlıklı ve insanı daha mutlu ediyor. Toplum içinde belki insan kendini oraya veremeyebilir ya da ne bileyim gürültü patırtı olabilir ya da gösteriş -yani nefis- Allah korusun oraya da kayabilir.” (E3, 34 yaş)

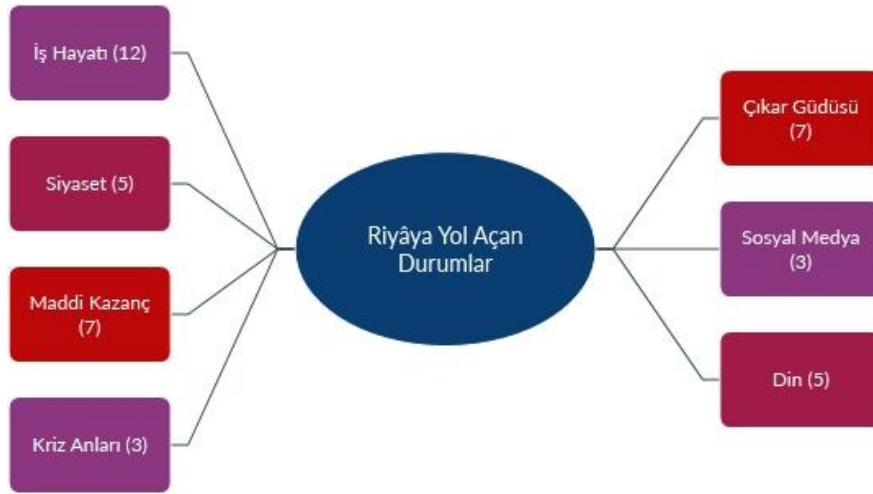
Katılımcılar, kalabalık ortamlarda ibadet ederken daha dikkatli ve özenli davranma eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir. Bu, bireyin ibadetinin yalnızca Allah’a yönelik olup olmadığına dair öz sorgulamasını tetikleyen bir durumdur. Bu çerçevede oluşan kod, “başkalarının yanında daha özenli ibadet etme” şeklinde tanımlanmıştır. Bu koda işaret eden K3 (28 yaş)’ın ifadesi şu şekildedir: “Bazen farkında olmadan, yani ibadetlerimizi yaparken toplu bir yerde, diyelim dışarıda namaz kılacağız. Evde gerçekten normal bir hızla kılarken toplum içinde nedense hep arkamızdan bizi izledikleri korkusu ve güdüsüyle daha yavaş, daha sakince kılmaya dikkat ediyoruz. Evet, olmaması gereken bir durum ama bunu yapıyoruz, bazen topluma göre değişiyor, kesime göre değişiyor. Tesettürüne bazı yerlerde, daha rahat çizgilerde dikkat ederken, kesimden kesime daha dikkat ettiğin yerler de olabiliyor.”

Tema kapsamında yer alan kodların, bireylerin dinî yaşamlarında niyet ve duygularına dikkat etmeleri ve bu konuda zaman zaman içsel bir mücadele vermeleri neticesinde oluştuğu söylenebilir. Öz farkındalık düzeyinin yüksek olması, bireylerin ibadetlerinde niyet kontrolü yapmalarını ve riyâ ihtimaline karşı sürekli bir öz denetim mekanizması geliştirmelerini sağlamaktadır.

3.2. Riyânın Nedenleri

3.2.1. Riyâya Yol Açan Durumlar

Şekil 4: Riyâya Yol Açan Durumlar

Şekil 4'te görüldüğü üzere riyâya neden olan durumlar; iş, maddî kazanç, siyaset, din, çıkarıcılık, sosyal medya, kritik durumlar olmak üzere 7 kod altında incelenmiştir. Riyânın en çok gözlemlendiği alanlar ise sırasıyla iş, maddî kazanç ve siyaset olarak kodlanmıştır. Katılımcılar, özellikle iş ve maddiyat konularını çıkar ilişkileri açısından değerlendirmişlerdir. Üç katılımcı, iş hayatında menfaat ve performans beklentisinin, bireyleri riyâkâr davranışlara daha yatkın hale getirdiğini vurgulamıştır: “Oranı değişmekle beraber kurumsal hayat, riyâ üzerine kuruludur, yani iş hayatı. İşin içine maddî menfaatin girdiği bütün ilişkiler, riyâ üzerine kuruludur. Ama iş hayatında bu durum, yüzde seksen.” (E8, 40 yaş). “Riyâ, çıkar ve menfaat olduğu zaman ortaya çıkar diye düşünüyorum. Mesela ekonomik şeyler, iş hayatında daha fazla gözüktür. İkiyüzlülük, zaten ekonomiyle ilgili, parayla ilgili konularda.” (K8, 35 yaş). “Bence riyâ; iş, maddiyat, performans gerektiren konularda daha fazla olur.” (K1, 27 yaş). Bir başka katılımcı ise riyânın özellikle siyaset alanında yoğun olduğunu belirtmiştir: “Yani bu avantajın büyüklüğüyle alakalı olarak ortaya çıkar. Elde edilecek menfaat uğruna. Ama en başta siyasette etkili olduğunu görüyorum.” (E10, 26 yaş). Bu ifadeler, riyânın özellikle iş, maddiyat ve siyaset gibi alanlarda, bireylerin maddî çıkar veya sosyal statü elde etme arzusuyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Riyâya yol açan bir diğer etken olarak dinî pratikler öne çıkmıştır. Bir katılımcı: “Riyâ, topluma göre kişilerde değişiyor. Muhafazakârlarda ibadetlerde ortaya çıkıyor, muhafazakâr olmayanlarda belki menfaat ve paraya göre değişiyordur. Yani herkese göre değişkenlik gösterir bence.” (E9, 45 yaş) ifadesiyle riyânın bireylerin toplumsal konumlarına göre farklı şekillerde görülebileceğini dile getirmiştir. Bir diğer katılımcı (E6, 27 yaş) ise “Riyâ, daha çok ibadetler noktasında ya da dinî olarak yapılabilen her şeyde ortaya çıkar diyebilirim. Namaz, oruç, infak gibi. Daha çok dinî ameller noktasında, insanların bunu gösterme isteği diyebilirim.” biçiminde izah ederek riyânın özellikle dinî pratiklerde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Katılımcılardan beşi riyâyı özellikle namaz, oruç ve sadaka gibi ibadetlerde bireyin kendini gösterme eğilimiyle ilişkilendirmiştir. Bu durum, Atmaca’nın gösterişçi dindarlık üzerine yaptığı çalışmanın bulgularıyla da paralellik göstermektedir.⁴⁰

Katılımcılar, ayrıca sosyal medya ile gösteriş arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, riyânın bu mecra üzerinden de tezahür ettiğine işaret etmişlerdir: “Şu an en gündemde olan Instagram’da bence. Sosyal medyada her şeyin gösterişi var. Hastalığın, evlenmenin, çocuğun vs. her şeyin riyâsı var.” (K5, 28 yaş). “Ya günümüz açısından konuşacak olursak sosyal medya olur. İnsanların kendi hayatlarının ne kadar iyi ve güzel gittiğini göstermeye alaka yaptıklarını düşünüyorum riyâyı.” (E5, 33 yaş). Bu görüşlerden hareketle sosyal medyanın bireylerin kendilerini olduğundan daha iyi, başarılı veya mutlu gösterme eğilimlerini tetikleyen bir alan hâline geldiği söylenebilir. Benzer şekilde literatürde de sosyal medyanın, bireylerin yaşam deneyimlerini ve beğeni arayışlarını görünür kılan bir mecra olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁴¹

⁴⁰ Meryem Sümeyye Atmaca, “Tüketim Kültürünün Bir Örneği Olarak Kur’an’da Gösterişçi Dindarlık”, *Journal of Analytic Divinity* 5/1 (2021), 141.

⁴¹ bk. Uğur Çağlak, “Teşhir Toplumu ve Yeni Medya: Teşhir Toplumunun Oluşmasında Önemli Bir Araç Olan Yeni Medya Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi* 2/2 (26 Ekim 2020), 12-20; Ramazan Ünsal, “Kendimizi Neden Göstermek

Riyâya yol açan diğer bir etken ise bireylerin kriz anlarında sergiledikleri tepkilerle ilişkilidir. Katılımcılar, zor veya acil durumların bireyleri riyâkâr davranışlara yöneltebileceğini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı: “*Riyâ, yalan söylemek zorunda kaldığında ya da zor durumda kaldığında ortaya çıkar.*” (K2, 29 yaş) şeklinde ifade ederken, bir diğer katılımcı ise “*Acil durumlarda, insanın kendisini kurtarması gereken durumlarda bence. Hani sıkışıklık durumu olur ya, sıkışırın, öyle durumlarda riyâ yapılır diye düşünüyorum.*” (K4, 33 yaş) diyerek benzer bir değerlendirme yapmıştır.

Katılımcıların genel ifadeleri doğrultusunda riyâ, bireylerin sosyal çevrelerinde kendilerini üstün ve farklı göstermek amacıyla sergiledikleri bir davranış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu davranış, genellikle çıkar arzusu, güç ve tahakküm isteği, hazza yönelik motivasyonlar ve kazanç beklentileriyle tetiklenmektedir.

3.2.2. Riyânın Gerekli Görüldüğü Durumlar

Şekil 5: Riyânın Gerekli Görüldüğü Durumlar

Şekil 5'e göre riyânın gerekli görüldüğü durumlar beş kod altında toplanmaktadır. Yedi katılımcı, hiçbir durumda riyâkâr davranışın gerekli olmadığını belirtirken, 14 katılımcı ise bazı durumlarda riyânın gerekli olabileceğini ifade etmiştir. Özellikle iş hayatı ve ticari ilişkiler, katılımcıların riyânın gerekli olabileceğini düşündükleri başlıca alanlardır. K10 (42 yaş): “*Ya şöyle iş hayatında ister istemez oluyor, ticaretle oluyor, mecburen öyle davranmak zorunda kalıyorsun. Yani maddî bir menfaatin varsa, o işten bir gelirin, kazancın varsa öyle davranılabilir. Gerekli mi dersiniz, evet gerekli.*” şeklindeki açıklamasıyla iş dünyasında riyânın bazen kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. K6 (28 yaş) ise hak eden insanlara karşı riyâkâr davranışların gerekli olabileceğini dile getirmiştir: “*Bazen hak eden insanlar oluyor. Doğru mudur? Değildir belki... Ama o tavrı istiyor. O durumda gerekli olabilir.*” Ayrıca bazı katılımcılar, toplumda kabul görmeme korkusunun riyâya neden olabileceğini düşünmektedir. E8 (40 yaş) katılımcısı: “*Kabul görmeme korkusu olduğu için bazı konularda insanlar, riyâkâr davranmak zorunda kalıyor, özellikle modernite bize bunu dayatıyor.*” ifadesiyle, dışlanma ve etkisiz kalma sürecinin riyâyı tetiklediğini vurgulamıştır. Zira sosyal reddedilme, bireylerde yalnızlık, çaresizlik, umutsuzluk ve izolasyon duyguları gibi olumsuz duygusal deneyimlere yol açan bir durum olarak ele alınmaktadır.⁴²

Savaş yahut hayati öneme sahip konularda da riyâ, bireyin güvenliği için gerekli görülebilmektedir. Bir katılımcı: “*Mesela savaşta olabilir, düşmanına karşı.*” (E1, 33 yaş) derken bir diğeri: “*Bir insan için hayati bir önem söz konusudur. Yani hayati tehlikesi vardır, yalan söyleyebilir bence o anda. Çok acil bir durum olması gerekiyor tabii.*” (K4, 33 yaş) ifadesini kullanmıştır. Bu görüşler, farklı durumlarda riyânın nasıl algılandığını ve hangi koşullarda kabul edilebilir görüldüğünü ortaya koymaktadır. Eldeki veriler, riyânın pragmatik sebepler doğrultusunda kısmî bir meşruiyet kazanabileceğini göstermektedir.

İstiyoruz? Teşhir Toplumunda Sosyal Medya Kullanımına Dair Nitel Bir Çalışma”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 39/2 (30 Aralık 2022), 548-569.

⁴² Kipling D. Williams, “Social Ostracism”, *Aversive Interpersonal Behaviors*, ed. Robin M. Kowalski (New York: Plenum Press, 1997), 158.

3.3. Riyânın Günlük Hayattaki Rolü

3.3.1. Riyânın Sonuçları

Şekil 6: Riyânın Sonuçları

Şekil 6'da görüldüğü üzere, riyânın sonuçları, dört kod altında sınıflandırılmıştır. Katılımcılar, riyânın en çok toplumsal ve ahlâkî düzeyde bozulmaya neden olabileceği üzerinde durmuşlardır. Bir katılımcı: *"Riyâ; doğru olmayan, gerçek olmayan bir şey, yalan. Dolayısıyla riyâ ve riyânın eş anlamlıları, alışverişte, ticarete, insan ilişkilerinde toplumsal ve ahlâkî düzeni bozar."* (E4, 48 yaş) şeklinde açıklama yapmıştır. Bir diğer katılımcı ise riyânın toplumsal tepkiye yol açtığını belirterek şu görüşü paylaşmıştır: *"Riyânın çok fazla olumsuz etkisi var. Toplumsal infiale sebep oluyor bir kere. İnsanlar, bir işte ehil olup olmamaya göre değil dindar olup olmamaya göre ya da farklı kriterlere göre bir yerlere getiriliyor. Bu açıdan riyâ, sadece bireysel ilişkilerle alakalı bir şey değil, kolektif bir sorundur."* (E10, 26 yaş). Katılımcılardan bir diğeri (K3, 28 yaş) ise *"Riyâ toplum içinde yalanın, ikiyüzlülüğün ve böylece fitnenin artmasına sebep oluyor."* biçiminde izah etmiştir.

Riyânın olumsuz yansımalarından biri de güven duygusunu zayıflatmasıdır. Altı katılımcı, bu duruma dikkat çekmiştir: Bir katılımcı (E7, 44 yaş): *"İnsanlara karşı güven sorunu yaşarsın. Güven konusu en büyük olumsuzluk bence. Güvensizlik de zaten genel olarak yalanı getirir. Ondan sonra huzursuzluğu, bereketsizliği, verimsizliği getirir."* sözleriyle güven kaybının zincirleme olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtmiştir. Bir başka katılımcı (E9, 45 yaş) ise *"Riyâ, insanın güvenini sarsar. Alışverişte, ticarete gerçekten dürüst olmayıp kendisini dürüst gibi gösteren insanlar, sana hem maddî hem manevî zarar verebilir..."* ifadesiyle riyânın güven ilişkilerini nasıl zedelediğini ortaya koymuştur.

Riyânın bir diğer olumsuz yansıması ise içsel sıkıntılara yol açma potansiyelidir. K8 (35 yaş) bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Huzursuzluk hâli. Mesela yalan söylemekten bahsedeyim, bu da bir ikiyüzlülük. Orada sen yalan söyledikçe kendinden uzaklaşırsın. Ben satış ve pazarlama alanında çok fazla çalıştım ve benim bu alanı bırakıp reklam, tasarım ve fotoğraf gibi alanlara geçmemin sebebi, çok fazla yalan olmasıdır. Orada gördüğüm şey şu ki insanlar, süper huzursuz oluyorlar."*

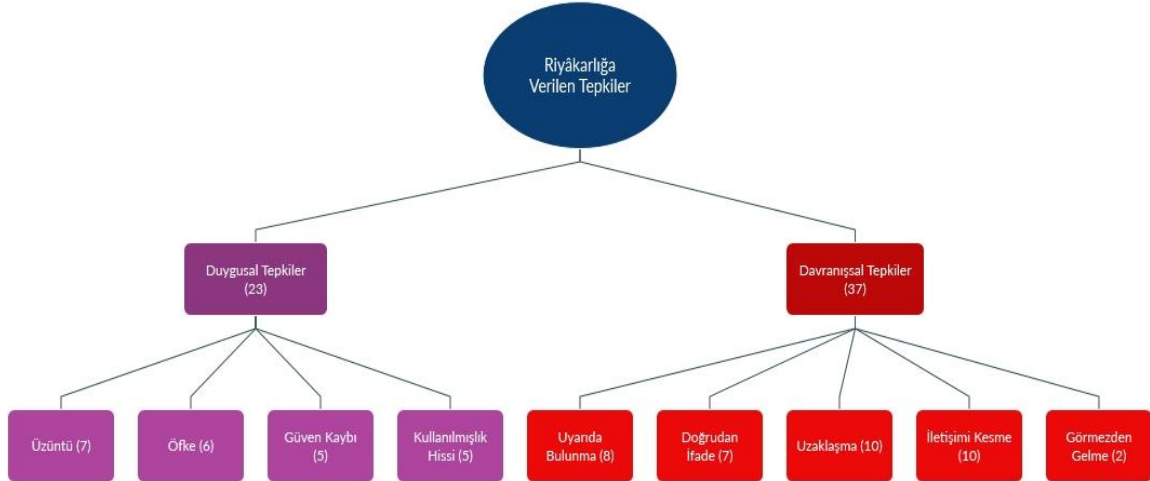
Üç katılımcı riyânın ikili ilişkiler üzerinde olumsuz sonuçlar oluşturabileceğini belirtmiştir. Bir katılımcı, bu olumsuzluğu şu şekilde açıklamıştır: *"Kişisel ilişkileri bozabilir, başkalarına zarar verebilirsiniz riyâkâr davranarak. Mesela siz insanların bir şekilde gözüne girmeye, işte yer tutmaya çalışıyorsunuz ama o sırada başka insanlara zarar veriyor, onların hakkını gasp ediyor olabilirsiniz."* (K10, 42 yaş). Bu ifadeyle riyâkâr bireyin başkalarının varlık alanını ihlâl edebileceğine dikkat çekilmektedir.

Tüm bu bulgular doğrultusunda riyânın temel insanî ve toplumsal değerleri tehdit eden bir durum olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Riyâ, doğası itibarıyla ahlâkî ve vicdanî birtakım ilke ve değerleri etkisiz hale getirerek toplumda çatışma alanlarını artırabilir ve uzlaşma zeminlerini daraltabilir. Ayrıca bireyler arasında ruhsal ve duygusal mesafeler oluşturabileceği gibi kişilerarası ilişkilerde yüzeyselliğe ve kırılabilirliğe de yol açabilir.

3.3.2. Riyâkârlığa Verilen Tepkiler

Şekil 7'de riyânın duygusal ve davranışsal sonuçları, duygusal durumlar ve davranışsal tepkiler olmak üzere iki alt tema altında incelenmiştir. Bulgular, toplamda 60 kez kodlanmış olup alt temalardan ilki, bireylerin riyâkârlıkla karşılaştıklarında verdikleri duygusal tepkileri; ikincisi, bu durum karşısında sergiledikleri davranışsal tepkileri içermektedir.

Şekil 7: Riyâkârlığa Verilen Tepkiler

Katılımcılar, riyâkârlıkla karşılaştıklarında çeşitli olumsuz duygusal tepkiler verdiklerini dile getirmişlerdir. E7 (44 yaş) ve K2 (29 yaş): “Üzülürüm, kırılıyorum, beklemediğin birinin yaptığını görürsen, kırılanlık olur genelde.”; “Bir kişinin riyâkâr davrandığını gördüğümde üzülürüm tabii ki. Benim yanımda riyâkâr davrandığı ve gerçek duygularını sakladığı için.” şeklindeki açıklamalarıyla, üzüntü ve kırgınlık yaşadıklarını belirtmişlerdir. K8 (35 yaş) ve K11(30 yaş) ise riyâkâr davranışlara daha yoğun duygusal tepkiler gösterdiklerini ifade etmişlerdir. “Benim başıma çok geliyor. Ben neler hissetmiyorum ki! Çok öfkeleniyorum bir kere. Karşımdaki insanı silkelemek istiyorum. Onun bana bu şekilde davranıyor olması, beni salak yerine koyduğunu hissettiriyor ve daha çok sinirleniyorum.”; “Bir kere öfkelenirim. Eğer kendisine söyleme imkânı bulamamışsam, söylememişsem içten içe ona karşı kurulum ve bu ona karşı içimde nefret tohumlarının ekilmesine de sebep olur.” Bu ifadeler, bazı katılımcıların riyâyı kişisel bir saldırı olarak algıladıklarını ve bu nedenle duygusal tepkilerinin daha da şiddetli olduğunu göstermektedir. K9 (50 yaş) “Yani bir kere güven oluşmaz orada. Güven yoksa saygı da olmaz. Evet, yani güvensizlik hissederim, saygı da olmaz.” ifadesiyle riyânın güven ve saygı arasındaki karşılıklı ilişkiyi zedelediğine dikkat çekmiştir. Ayrıca E9 (45 yaş) ve K1 (27 yaş), riyâkâr davranışa maruz kaldıklarında “kullanılmış” hissettiklerini dile getirmişlerdir: “Kendimi kötü, kullanılmış gibi hissederim.”; “Kendimi kullanılmış hissederim, buna göz yuman insanlara öfke duyarım.” Bu bulgular, riyâkâr davranışın bireylerde farklı düzeylerde üzüntü, öfke ve kızgınlık duyguları uyandırdığını; ayrıca değersizlik hissine ve ilişkilerde kırılanlığa yol açtığını göstermektedir.

Katılımcılar, riyâkârlık sergileyen bireylere karşı çeşitli davranışsal tepkiler geliştirdiklerini belirtmişlerdir. Bulgular, katılımcıların riyâkâr davranışla karşılaştıklarında kendilerini koruma ve sosyal mesafe oluşturma stratejileri geliştirdiklerini göstermektedir. Örneğin, K4 (33 yaş) ve E1 (33 yaş), riyâkâr kişilerden uzaklaşmayı ve bu kişilere karşı temkinli yaklaşmayı tercih ettiklerini dile getirmişlerdir: “O insandan uzak duruyorum. Güvenemiyorsam, yaklaşmıyorum o insana.”; “Çok üst düzey bir tepki göstermem. Kızgınlık gibi şey. Ama ondan da uzaklaşıyorum. Ama yine görüşürsek artık dikkatli hareket ederim.” Bu tür ifadeler, bireylerin riyâkârlık karşısında duygusal güvenliklerini koruma yönünde bir eğilim gösterdiklerini ortaya koymaktadır. K6 (28 yaş) da riyâkârlık sergileyen kişilerle ilişkisini tamamen kesmeyi tercih ettiğini ifade etmiştir: “Ben genelde o ortamı terk ediyorum. Genelde görüşmemeyi tercih ediyorum. Yakın çevreinde zaten böyle insanları bulundurmamak istemezsin, görüşmek de istemezsin.” E9 (45 yaş) ise yalnızca ilişkiyi sonlandırmakla kalmadığını çevresini de ilgili kişiye karşı uyardığını belirtmiştir: “Ben hemen o kişiyle ilişkimi keserim. Riyâkârlık yaşandıysa, yakınım da olsa, ben böyle bir insanı asla hayatıma sokmak istemem. Uzak tutarım, görüşmem ve bu kişiyle ilgili etrafımdaki kimseleri de uyarırım...” Bu ifadeler, bireylerin riyâkârlığa karşı esnek ya da katı tepkiler geliştirdiklerine işaret etmektedir. Öte yandan K10 (42 yaş) daha pasif bir strateji izlediğini dile getirmiştir: “O insandan soğurum. Onun dışında kızgınlık, öfke gibi şeyler olmaz, bu kişinin kendine verdiği zararla alakalı bir durum. Eğer görüşmek durumundaysam, mesela aynı iş ortamındaysak, onun davranışlarını hareketlerini ciddiye almamaya, görmezden gelmeye çalışırım.” Bu tutum, özellikle zorunlu sosyal ortamlarda, bireylerin riyâkârlığa karşı mesafeli ve kontrollü tepkiler geliştirebildiklerini göstermektedir. Riyâkârlık karşısında bireyler hem ilişkisel sınırlar çizmekte hem de psikolojik savunma mekanizmaları oluşturarak kendilerini korumaya çalışmaktadırlar.

Bazı katılımcılar, riyâkâr kişilere karşı doğrudan uyarıda bulunmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. E5 (33 yaş): “Yakınımsa uyarırım, bunu neden yaptığını sorarım. Çünkü bazen farkında olmadan da yapabiliyor insanlar. Uzak biriye farklı ama. Şimdi her insanı uyarmak kolay olmuyor, özellikle de yakının

olmayan birini uyarmak. Pozitif bir etkidir ziyade bağları koparmaya sebep olabilir.” ifadesiyle yakın ilişkilerde uyarıcı bir rol üstlenebileceğini ancak uzak ilişkilerde daha temkinli olduğunu dile getirmiştir. K9 (50 yaş) katılımcısı da yakın çevresinden biri riyâkârlık sergilediğinde, bunu açıkça dile getirebildiğini vurgulamıştır: “Yakınımdan biri olduğunda bunu tabii ki yüzüne vurabilirsiniz. Yani bu aslında tabii şöyle, yakınımda biri olduğunda bunu yüzüne vurabilirsiniz, siyasette olunca bunu onaylayabilirsiniz, yani söylenecek veya tepki gösterilecek yerler de var.” Bu ifadeler, geliştirilen tepkinin ilişkinin mahiyetine göre değişiklik gösterebildiğini ve bireylerin sosyal bağları gözettiklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Riyâ kavramının nitel bir yaklaşımla ele alındığı bu araştırmanın bulguları, riyânın yalnızca dinî ve kişisel bir ahlâkî problem olmanın ötesinde, toplumsal yapının bozulmasına yol açabilecek sosyal bir olgu olduğunu göstermektedir. Literatürde riyâ konusuna ilişkin saha temelli bir araştırmanın olmayışı, elde edilen bulguların alanyazına katkı değerini artırmaktadır. Bununla birlikte katılımcı ifadeleri, teorik tanımların günlük yaşantıdaki karşılıklarını yansıtmakta ve kavramın çok boyutlu yapısının tartışılmasına imkân tanımaktadır. Bu çerçevede araştırma sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Riyânın Sosyal ve Ahlâkî Boyutu

Katılımcılar, riyâyı genellikle sosyal ve ahlâkî boyutta, ikiyüzlülük, gösteriş, yalan, sahte davranış gibi kavramlarla ilişkilendirmişlerdir. Riyânın yerli⁴³ ve yabancı⁴⁴ literatürdeki tanımları incelendiğinde riyâ ile ikiyüzlülük arasındaki yakın ilişki açıkça görülmektedir. Katılımcıların riyâyâ dair algıları ise söz konusu literatür örnekleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ayrıca katılımcıların riyâyı başkalarını aldatmaya ve kandırmaya yönelik bir davranış biçimi olarak değerlendirmeleri riyânın bireysel motivasyonların ötesine geçerek sosyal ilişkiler üzerinde de etkili bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmada dikkat çeken önemli bir bulgu ise yalan söylemenin riyâdan kaynaklanan bir tutum olarak görülmesidir. Bu yaklaşım, riyâ davranışının temelinde hakikatin kasıtlı bir şekilde saklanması veya çarpıtılması olduğu yönündeki algıyı yansıtmaktadır. Nitekim sözlüklerde yalan ve türevlerini açıklamak için uydurmak, saklamak, üstünü örtmek, örtbas etmek, hile yapmak, aldatmak ve kandırmak gibi elliden fazla ifade kullanılmaktadır.⁴⁵ Bu da yalan ve riyâ arasında kurulan anlam ilişkisinin zenginliğini ortaya koymaktadır.

Riyânın Dinî Boyutu ve Algılanışı

Riyâ kavramının sosyal ve dinî boyutlarıyla nasıl algılandığını incelemeyi amaçlayan bu araştırmada, katılımcıların riyâyı din ile ilişkilendirmeleri yönlendirici ek bir soru ile gerçekleşmiştir. Dinî boyutta, riyâ daha çok ibadetlerde takdir ve menfaati gözetme olarak tanımlanmışken, daha az oranda yalan, dinen yasaklanmış bir davranış, ahlâkî temelden yoksun dinî yaşantı ve dinî yükümlülüklerin ihmali gibi kavramlarla da ifade edilmıştır.

Araştırma bulguları, riyânın dinî pratiklerde “mış gibi dindarlık” biçiminde ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Bireyler, ibadetleri aracılığıyla dindar ve erdemli bir imaj sunarak toplumun saygısını ve takdirini kazanmak isteyebilir. Bu tür eğilimler ise kimi zaman ibadetlerin dünyevî kazançlar doğrultusunda araçsallaştırılması olarak değerlendirilebilir.⁴⁶ Bu açıdan riyâ, toplum içinde sahte dindarlık örüntüsü olarak görülebilir. Bu durum, ibadetlerin işlevsel ve pragmatik bir enstrüman gibi algılanmasına zemin hazırlar. Çünkü dinî katılımın pratik veya sosyal yarar sağlamak amacıyla gerçekleşiyor gibi görünmesi, bu davranışın içten olmayan dindarlık biçimi olarak değerlendirilmesine yol açabilir.⁴⁷ Bireyin sergilediği bu dindarlık türü, Allport ve Ross’un tanımladığı dış güdümlü dindarlık kavramıyla benzerlik göstermektedir.⁴⁸ Dış güdümlü dindarlıkta birey, dinî inancı araçsallaştırarak faydacı ve din dışı hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu durumda, bireyde dinin yalnızca entelektüel (zihinsel) boyutu ön plandadır. Bu boyut, bireyin dinî inancına ilişkin temel ilkeleri bilmesi ve kutsal metinlerin içeriğinden haberdar olmasından ibarettir.⁴⁹

Bireyin dini, ağırlıklı olarak bilgi boyutunda sürdürmesi, kişisel ve toplumsal düzlemde dinî etkiden bağımsız dinî pratikler sergilemesi, riyâyâ işaret edebilir. Ancak felsefî ve dinî bir kabulle dünyadan uzaklaşmak isteyen bir sâfînin geri çekilmesini, çatışmalarından kaçan bir nevrotiğin geri çekilmesi olarak

⁴³ bk. Mehmet Emin Özafşar vd., *Hadislerle İslam* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 3/596.

⁴⁴ bk. Eddie M. W. Tong - Ziyi Yang, “Moral Hypocrisy: Of Proud and Grateful People”, *Social Psychological and Personality Science* 2/2 (2011), 159; Joris Lammers vd., “Power Increases Hypocrisy: Moralizing in Reasoning, Immorality in Behavior”, *Psychological Science* 21/5 (2010), 737; Jason Wollschlaeger - Lindsey Beach, “A Cucumber for a Cow: A Theoretical Exploration of the Causes and Consequences of Religious Hypocrisy”, *Rationality and Society* 23/2 (2011), 157.

⁴⁵ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2004), 1434-1435.

⁴⁶ Ejder Okumuş, *Gösterişçi Dindarlık* (İstanbul: Özgü Yayınları, 2002), 120-123; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’li Ahkâmî’l-Kur’ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2001), 19/391.

⁴⁷ William R. Miller- Carl E. Thoresen, “Spirituality, Religion, and Health: An Emerging Research Field”, *American Psychologist* 58/1 (2003), 24-35.

⁴⁸ Allport- Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, 434.

⁴⁹ Charles Y. Glock, “On the Study of Religious Commitment”, *Religious Education* 57/4 (1962), 98-110.

yorumlamak doğru olmadığı gibi⁵⁰ bir dinî davranışı da riyâkârlığın sonucu olarak tanımlamak doğru olmayabilir. Zira bu araştırmanın bulguları, riyânın birçok kişisel, sosyal ve psikolojik özellikle ilişkili karmaşık bir olgu olduğunu göstermektedir.

Riyânın Öz Değerlendirme ve Dinî İçtenlik Üzerindeki Yansıması

Katılımcıların riyâyâ ilişkin öz değerlendirmeleri, *ibadetlerin gösterişe dönüşmesi kaygısı, dinî pratiklerde riyâkâr olmama, dinî pratiklerde kendini üstün görme, riyâkârlığa zorlanma, başkalarının yanında daha özenli ibadet etme, yalnızken ibadete daha fazla yoğunlaşma* kodları ile şekillenmiştir. Bireylerin, ibadetlerin gösterişe dönüşmesi kaygısını yaşamaları, dinî samimiyetleriyle yüzleştiklerine ve niyetlerini sorguladıklarına işaret etmektedir. Dinî pratiklerde riyâkâr olmama konusunda öz-bilinç geliştiren bireylerin, riyâ ihtimaline karşı kendilerini denetledikleri söylenebilir. Toplumsal baskı, bireyleri dinî pratiklerini daha kusursuz görecek biçimde gerçekleştirmeye yöneltebilmekte ve bu da riyâkârlık hissini besleyebilmektedir. Ayrıca başkalarının yanında daha özenli ibadet etme eğilimi, bireyin ibadetinin yalnızca Allah için olup olmadığına dair öz sorgulama sürecini tetiklemektedir. Katılımcıların yalnızken ibadete daha fazla yoğunlaştıkları, bununla birlikte her koşulda riyâdan uzak içten bir dinî yaşantının da mümkün olabileceği, bu araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Riyâyâ Eşlik Eden Duygular

Araştırma bulguları, katılımcıların riyâyı genellikle haset/kıskançlık, aşağılık hissi, kibir, dışlanma korkusu gibi olumsuz duygularla ilişkilendirdiklerini ortaya koymuştur. Aşağılık duygusu, bireyin özgüven eksikliğiyle birlikte dışsal onay ve beğenilme gereksinimini ifade ederken⁵¹ haset/kıskançlık, başkalarının sahip olduğu niteliklere, başarılarla ya da imkânlarla sahip olmaya yönelik bir arzu ile buna eşlik eden hoşnutsuzluk duygusunu yansıtır.⁵² Bu çerçevede riyâ, bireyin içsel tatminsizliğini ve kişisel yetersizliklerini telafi etme çabası olarak değerlendirilebilir. Kişinin kendisini başkalarından üstün görmesiyle ilişkili olan kibir ise sosyal hâkimiyet kurma, kendini yüceltme ve başkalarını küçümseme gibi davranışlarla kendini gösterir.⁵³ Nitekim Johnson ve arkadaşları tarafından yürütülen çalışmada kibir, narsisizmin üstünlük ve yetki verme boyutlarıyla ilişkili bulunmuş; ayrıca kibir ile benlik saygısı arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴ Benzer şekilde Yu ve Zhang'ın çalışmasında makyavelizm, narsisizm ve psikopatinin ahlâkî ikiye bölünmüşlüğü ile pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya konmuştur.⁵⁵ Bu bağlamda riyâ, kibirle birleştiğinde bireyin sosyal statüsünü yükseltmek ve başkalarının gözünde daha üstün bir konum elde etmek amacıyla başvurduğu bir araç haline gelebilmektedir. Riyâyâ ilişkili bir diğer duygu ise dışlanma korkusudur. Bu korku, bireyin toplum içinde kabul görmeme endişesi ve sosyal bağlarını koruma çabasıyla riyâ davranışını tetikleyebilir. Zira sosyal dışlanma, bireyin ait olma, benlik saygısı, anlamlı bir varoluş sürdürme ve yaşamı üzerinde kontrol sahibi olma gibi temel psikolojik ihtiyaçlarını tehdit etmektedir.⁵⁶ Maslow⁵⁷ ile Batson ve Stocks⁵⁸'un çalışmalarında da bireyin temel psikolojik ihtiyaçları arasında bağlılık, aidiyet, kabul görme, saygı ve sevgi arayışının merkezî bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda riyâ, bireyin toplum tarafından dışlanmaktan kaçınma ve kabul görme ihtiyacına hizmet ettiği bir davranış biçimi olarak değerlendirilebilir.

Riyânın Çeşitli Alanlarda Görünümleri

Araştırmamızda riyânın iş, maddî kazanç, siyaset, din, sosyal medya, çıkarıcılık ve kriz durumları gibi çeşitli alanlarda ortaya çıktığı belirlenmiştir. Özellikle iş hayatı, maddiyat ve çıkar ilişkisi, katılımcılar tarafından genellikle bir arada değerlendirilmiştir. İş dünyasında yaşanan rekabet, kazanç elde etme arzusu ve başarı baskısı, bireyleri çıkarlarını maksimize etmek ve başkalarının gözünde olumlu bir izlenim bırakmak amacıyla riyâkârlığa yöneltebilmektedir. Bu yönüyle riyâ hem bireysel çıkarların korunmasına hem de toplumsal onayın kazanılmasına hizmet eden bir araç haline gelmektedir.

Sosyal Medya ve Riyâ: Benlik Sunumu Stratejileri

Riyânın gözlemlendiği bir diğer alan sosyal medya olarak ifade edilmiştir. Katılımcılar, bireylerin sosyal medyada idealize edilmiş yönlerini sergileme çabasının, riyâkârlığı görünür kıldığını belirtmişlerdir. Bu durum, Goffman'ın benlik sunumu teorisiyle örtüşmektedir. Goffman'a göre bireyler, sosyal yaşamda

⁵⁰ İbrahim Gürses, *Dindarlık ve Kişilik* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 71.

⁵¹ Maria Miceli- Cristiano Castelfranchi, "The Envious Mind", *Cognition and Emotion* 21 (2007), 449-479.

⁵² Aaron Ben-Ze'ev, "Envy and Jealousy", *Canadian Journal of Philosophy* 20/4 (1990), 487-516.

⁵³ Aaron Ben-Ze'ev, *The Subtlety of Emotions* (Cambridge, MA: MIT Press, 2001), 524-525.

⁵⁴ Russell E. Johnson vd., "Acting Superior But Actually Inferior?: Correlates and Consequences of Workplace Arrogance", *Human Performance* 23/5 (2010), 414-420.

⁵⁵ Yongjin Yu- Yanyan Zhang, "The Relationship Between Dark Personality Traits and Moral Hypocrisy: The Mediating Role of Moral Disengagement", *Psychology Research and Behavior Management* 18 (2025), 555-559.

⁵⁶ Williams, "Social Ostracism", 151.

⁵⁷ Abraham H. Maslow, *Motivation and Personality* (New York: Harper & Row, 1970), 43.

⁵⁸ C. Daniel Batson- Eric L. Stocks, "Religion: Its Core Psychological Functions", *Handbook of Experimental Existential Psychology*, ed. Jeff Greenberg vd. (New York: The Guilford Press, 2004), 146.

“rol oynayan aktörler” gibi başkalarının gözünde oluşturmak istedikleri izlenimi dikkatlice düzenlemeye çalışırlar. Sosyal yaşamda başkalarını etkileme güdüsüyle davranışlarını şekillendirirler.⁵⁹ Bu çerçevede Jones ve Pittman’ın izlenim yönetimi stratejileri arasında yer alan kendini kabul ettirme, kendini yükseltme ve örneklendirme gibi tutumlar da sosyal medyada sıklıkla gözlemlenmektedir.⁶⁰ Farklı çalışmalar, bu eğilimi değişik açılardan ele almaktadır. Örneğin annelik pratiklerini inceleyen bir araştırmada, kadınların çocukları üzerinden mükemmelliğe dayalı sanal kimlikler inşa ettikleri ve bu paylaşımların temelinde beğenilme arzusunun yattığı tespit edilmiştir.⁶¹ Buna karşılık Foursquare üzerinde yapılan bir başka çalışmada bireylerin özellikle lüks mekânlarda veya görseelliği güçlü yemekler karşısında bu deneyimlerini paylaşmaya yöneldikleri, sıradan yemekleri ise çoğunlukla paylaşmadıkları saptanmıştır.⁶² İlk çalışma, sosyal medyada riyâya benzer davranışları statü ve kimlik inşasıyla açıklarken; ikinci çalışma bu eğilimi tüketim pratikleri ve gösteriş kültürü üzerinden yorumlamaktadır. Yakın tarihli bir araştırma ise sosyal medyanın gençlere dinî kimliklerini ifade etme imkânı tanırken aynı zamanda onları görünürlük ve sosyal onay arayışına sürükleyerek riyâ riskini artırdığını ortaya koymuştur. Bu durum, dijital ortamın bireylerin dinî niyetlerini içtenlikle yerine getirme ile bu niyetleri başkalarına göstermek için sergileme arasındaki gerilimi yoğunlaştırdığını göstermektedir.⁶³ Bu yönüyle sosyal medya, riyânın günümüz koşullarındaki modern bir formu olarak görülebilir.

Riyânın Sosyal Uyum Aracı Olarak Kullanımı

Araştırmamızda özellikle iş ortamı ve sosyal hayatta, ilişkileri sürdürmek veya kabul görmek amacıyla riyâ, bazı katılımcılar tarafından kaçınılmaz bir araç olarak değerlendirilmiştir. Winnicott’un *sahte kendilik* kavramı, bu açıdan önemli bir referans sunmaktadır. Winnicott, tepkisel ve otantik olmayan davranışların belirli ölçüde, bireylerin diğerleriyle birlikte yaşamasını sağlamak için gerekli olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla bu tür davranışlar, bireyin sosyal çevresiyle çatışma yaşamadan varlığını sürdürebilmesi için kısmen gerekli görülebilir. Mevcut araştırma bulguları da riyânın mevcut koşullara bağlı olarak gelişebilen bir davranış biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bireylerin sosyal baskı ve beklentiler karşısında riyâyı bir savunma mekanizması veya uyum stratejisi olarak kullanabileceklerini göstermektedir.

Riyânın Toplumsal Güven ve Ahlâkî Normlar Üzerindeki Yansıması

Araştırmamızda riyânın birey ve toplum üzerindeki olumsuz yansımaları arasında öne çıkan bulgulardan biri, toplumsal ve ahlâkî bozulmadır. Riyânın normatif kavramları yıpratması, gri ve muğlak alanları çoğaltması, etik ilkelerin değerini ve ağırlığını görece azaltmaktadır. Bu durum, insan-insan ve insan-toplum arasındaki optimum dengeyi zayıflatmakta; sosyal yapının temelinde yer alan güven, adalet, dürüstlük gibi değerlerin bölünmüş ve parçalanmış bir hâle gelmesine zemin hazırlamaktadır. Diğer yandan katılımcılar, riyânın bireyler arasında çatışma ve mesafe oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Güven eksikliği, karşılıklı destek ve samimiyet duygusunu sekteye uğrattırken, psikolojik ve sosyal izolasyonu ise artırmaktadır. Ayrıca riyânın çocuklar üzerinde modelleme yoluyla olumsuz etkiler bırakabileceği vurgulanmıştır. Bu durum, gelecek nesillerin ahlâkî tutarlılığı için bir risk olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılar, riyâkârlıkla karşılaştıklarında öfke, huzursuzluk ve güven kaybı gibi çeşitli olumsuz duygusal tepkiler verdiklerini dile getirmişlerdir. Bu durum, riyâkârlığın bireylerde duygusal yorgunluğa yol açtığını, sosyal ilişkilerde ise saygı ve iyi niyet bağlarını zayıflatıldığını göstermektedir. Nitekim Elber Börü ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, güvenilmez insanı tanımlayan temel özellikler arasında ikiyüzlülük, yalancılık ve samimiyetsizlik gibi riyâ ile doğrudan ilişkili tutumların yer aldığı belirlenmiştir.⁶⁵ Katılımcıların ifadelerine göre, riyâkârlık karşısında ilişkiyi sonlandırma, mesafeli tutum sergileme veya doğrudan uyarma gibi stratejilere başvurulmaktadır. Bu doğrultuda Jordan ve arkadaşlarının yürüttüğü bir dizi araştırmada, başkalarını kınamasına rağmen aynı davranışları sergileyen riyâkâr (ikiyüzlü) bireylerin yalnızca aynı davranışı yapanlardan değil, yalan söyleyen bireylerden bile daha

⁵⁹ bk. Erving Goffman, *The Presentation of Self in Every Day Life* (New York: Doubleday Anchor Books, 1959).

⁶⁰ Edward E. Jones - Thane S. Pittman, “Toward a General Theory of Strategic Self-Presentation”, *Psychological Perspectives on the Self*, ed. Jerry Suls (Hillsday: Erlbaum, 1982), 235-248.

⁶¹ Gizem Ergül - Sıtkı Yıldız, “Sosyal Medyada Sosyal Annelik: Instagram Anneliği”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 619-625.

⁶² Nihal Kocabay Şener, “Sosyal Medyada Günün Menüsü: Sosyal Medyada ‘Paylaşılan’ Yemek Fotoğrafları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes İletişim Dergisi* 3/3 (2014), 78-81.

⁶³ Mochammad Irfan Achfandhy - Dawam Multazamy Rohmatulloh, “Piety, Social Pressure, and Riya’: Religious Practices of Yogyakarta Urban Muslim Youth in Digital Media”, *Epistemé: Jurnal Pengembangan Ilmu Keislaman* 19/2 (2024), 259-265.

⁶⁴ Salman Akhtar, *Acının Kaynakları Korku, Açgözlülük, Suçluluk, Kandırma, İhanet ve İntikam*, çev. Elif Okan Gezmiş (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 106.

⁶⁵ Deniz Elber Börü vd., “Güvenilir ve Güvenilmez İnsan Özellikleri Karşılaştırması”, *Global Journal of Economics and Business Studies* 9/18 (2021), 154-160.

olumsuz değerlendirildiği tespit edilmiştir.⁶⁶ Bu bulgu, riyâkârlığın kişiler arası güven ve sosyal bağlar üzerindeki yıkıcı rolünü desteklemektedir. Riyâkârlık karşısında sergilenen bu tepkiler, bireylerin sosyal sınırlarını belirleme ve güven ortamını sürdürme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tüm bulgular ışığında; katılımcıların riyâ olgusunu geniş bir yelpazede ve farklı düzlemlerde kullandıkları görülmektedir. Riyâ, katılımcılar tarafından dinî, bilişsel, duygusal ve toplumsal düzeylerde çok boyutlu bir olgu olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte riyâ kavramının farklı alanlarda sahte ya da gösterişçi davranışları tanımlamak için dinî çerçeveden bağımsız olarak yeniden üretildiği gözlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir:

- Riyâ kavramının farklı düzlemlerde kullanıldığı dikkate alındığında daha sonra yapılacak çalışmalarda, bu kavramın semantik boyutlarıyla incelenmesi, riyâyâ dair örtük kavramların daha açık hâle gelmesini sağlayabilir.
- Riyâ ile öz-değer, sosyal kaygı, öz-farkındalık ve maneviyat gibi değişkenler arasındaki ilişkilerin nicel yöntemlerle test edilmesi, bu olgunun psikolojik temellerine yönelik daha güçlü veriler sunabilir.
- Toplumsal normlar, kültürel değerler ve sosyal medya gibi dışsal faktörlerin, bireylerin riyâ davranışlarını nasıl şekillendirdiği araştırılmalıdır. Özellikle gösterişin teşvik edildiği dijital mecralarda, riyâ olgusunun dönüşümü üzerine çalışmalar yapılabilir.
- Riyâ olgusu, psikolojik danışma ve terapötik süreçlerde bireyin benlik algısı, sosyal onay ve aidiyet ihtiyaçları bağlamında ele alınabilir.
- Dinî içerikli TV, radyo programları ve sosyal medya yayınlarında, riyâ kavramı tarihsel ve çağdaş anlamlarıyla ele alınarak bireylerin bu kavramla sağlıklı bir ilişki kurmaları desteklenebilir.

⁶⁶ Jillian J. Jordan vd., "Why Do We Hate Hypocrites? Evidence for a Theory of False Signaling", *Psychological Science* 28/3 (2017), 356-368.

Kaynakça

- Achfandhy, Mochammad Irfan - Rohmatulloh, Dawam Multazamy. "Piety, Social Pressure, and Riya': Religious Practices of Yogyakarta Urban Muslim Youth in Digital Media". *Epistémé: Jurnal Pengembangan Ilmu Keislaman* 19/2 (2024). <https://doi.org/10.21274/epis.2024.19.02.249-268>
- Akhtar, Salman. *Acının Kaynakları Korku, Açgözlülük, Suçluluk, Kandırma, İhanet ve İntikam*. çev. Elif Okan Gezmiş. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Aksak, Belgin. *Kur'an'da Riya Kavramı ve İlgili Konular*. Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Allport, Gordon W.- Ross, J. Michael. "Personal Religious Orientation and Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Bal, Naci. *İmam Gazâlî'nin İhyâu Ulûmî'd-dîn Adlı Eserinde Riyâ ve İhlâs*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (24 Aralık 2019), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Batson, C. Daniel- Stocks, E. L. "Religion: Its Core Psychological Functions". *Handbook of Experimental Existential Psychology*. ed. Jeff Greenberg vd. 141-155. New York, NY, US: The Guilford Press, 2004.
- B.Christensen, Larry vd. *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz*. çev. Ahmet Aypay. Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- Ben-Ze'ev, Aaron. "Envy and Jealousy". *Canadian Journal of Philosophy* 20/4 (1990), 487-516.
- Ben-Ze'ev, Aaron. *The Subtlety of Emotions*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *el-Câmî'li-Şuabî'l- İmân*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayınları, 2015.
- Bingül, Fatma- Çelik, Eyüp. "Yalnızlığın Bağlanma Stilleri, Beğenilme Arzusu ve Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Açısından İncelenmesi". *EKEV Akademi Dergisi* 85 (31 Mart 2021), 187-202.
- Börü, Deniz Elber vd. "Güvenilir ve Güvenilmez İnsan Özellikleri Karşılaştırması". *Global Journal of Economics and Business Studies* 9/18 (2021), 149-162.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İbn Kayyim Tefsiri Bedâi'u't-Tefsîr*. çev. Mehmet Ali Kara vd. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2011.
- Chittick, William C.- Murata, Sachiko. *İslâm'ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*. çev. Turan Koç. İstanbul: İnsan Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *(Kitabü't-Tarifât) Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağlak, Uğur. "Teşhir Toplumu ve Yeni Medya: Teşhir Toplununun Oluşmasında Önemli Bir Araç Olan Yeni Medya Üzerine Bir Değerlendirme". *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi* 2/2 (26 Ekim 2020), 12-20.
- Çağrı, Mustafa. "Tevekkül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Çakmak, Fikrullah- Çimen, Ülhak. "Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Bağlamında Kur'an'da Eleştirilen Kişilik Tipleri ve Modern Dünyada Gerçeklik Arayışı". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 57/1 (30 Haziran 2022), 1-10. <https://doi.org/10.5152/ilted.2022.220202>
- Çolak, Gamze Vesile vd. "Reddedilmek; İçsel Korkumuz". *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi* 5/9 (2021), 45-56. <https://doi.org/10.31461/ybpd.885037>
- Dong, Mengchen vd. "Self-Enhancement in Moral Hypocrisy: Moral Superiority and Moral Identity Are About Better Appearances". *PLOS ONE* 14/7 (2019), 1-17. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0219382>
- Effron, Daniel A. vd. "From Inconsistency to Hypocrisy: When Does 'Saying One Thing But Doing Another' Invite Condemnation?" *Research in Organizational Behavior* 38 (1 Ocak 2018), 61-75. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2018.10.003>
- Ergül, Gizem- Yıldız, Sıtkı. "Sosyal Medyada Sosyal Annelik: Instagram Anneliği". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 611-627.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Feist, Jess- Feist, Gregory J. *Theories of Personality*. McGraw Hill, 6. baskı., 2006.
- Glock, Charles Y. "On the Study of Religious Commitment". *Religious Education* 57/4 (1962), 98-110. <https://doi.org/10.1080/003440862057S407>
- Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Every Day Life*. New York: Doubleday Anchor Books, 1959.
- Gürses, İbrahim. *Dindarlık ve Kişilik*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Hennink, Monique - Kaiser, Bonnie N. "Sample Sizes for Saturation in Qualitative Research: A Systematic Review of Empirical Tests". *Social Science & Medicine* 292 (2022), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114523>

- Johnson, Russell E. vd. "Acting Superior But Actually Inferior?: Correlates and Consequences of Workplace Arrogance". *Human Performance* 23/5 (Kasım 2010), 403-427. <https://doi.org/10.1080/08959285.2010.515279>
- Jones, Edward E.- Pittman, Thane S. "Toward a General Theory of Strategic Self-Presentation". *Psychological Perspectives on the Self*. ed. Jerry Suls. 231-262. Hillsday: Erlbaum, 1982.
- Jordan, Jillian J. vd. "Why Do We Hate Hypocrites? Evidence for a Theory of False Signaling". *Psychological Science* 28/3 (01 Mart 2017), 356-368. <https://doi.org/10.1177/0956797616685771>
- Kılıç, Büşra. *Kendini Aldatma ve Dindarlık Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.
- Kocabay Şener, Nihal. "Sosyal Medyada Günün Menüsü: Sosyal Medyada 'Paylaşılan' Yemek Fotoğrafları Üzerine Bir Değerlendirme". *Erciyes İletişim Dergisi* 3/3 (2014). <https://doi.org/10.17680/akademia.v3i3.5000006572>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî'li Ahkâmî'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 2. Basım, 2001.
- Lammers, Joris vd. "Power Increases Hypocrisy: Moralizing in Reasoning, Immorality in Behavior". *Psychological Science* 21/5 (1 Mayıs 2010), 737-744. <https://doi.org/10.1177/0956797610368810>
- Maslow, Abraham H. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, 1970.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen. *Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn*. çev. Halit Zavalı. İstanbul: Tahlil Yayınları, 3. Basım, 2021.
- May, Rollo. *Kendini Arayan İnsan*. çev. Kerem Işık. Okuyanlar Yayınları, 12. Basım., 2018.
- Miceli, Maria- Castelfranchi, Cristiano. "The Envious Mind". *Cognition and Emotion* 21 (1 Nisan 2007), 449-479. <https://doi.org/10.1080/02699930600814735>
- Miller, William R.- Thoresen, Carl E. "Spirituality, Religion, and Health: An Emerging Research Field". *American Psychologist* 58/1 (2003), 24-35.
- Muhâsibî, Haris b. Esed. *er-Riâye, Nefs Muhasebesinin Temelleri*. çev. Filiz Şahin - Küçük Hülya. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 1988.
- Nahar, Syamsu. "Prevention of Hypocritical Behavior and Its Perspective in Islamic Education". *Dinamika Ilmu* 20/1 (2020), 1-12. <https://doi.org/10.21093/di.v20i1.1929>
- Namlı, Abdullah. "İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (30 Aralık 2018), 564-598.
- Naso, Ronald C. "Immoral Actions in Otherwise Moral Individuals: Interrogating the Structure and Meaning of Moral Hypocrisy". *Psychoanalytic Psychology* 23/3 (2006), 475-489. <https://doi.org/10.1037/0736-9735.23.3.475>
- Özağar, Mehmet Emin vd. *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2004.
- Râzî, Fahreddin. *Tefsir-i Kebir*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Roy, Ajanta. *Factor Analysis and Initial Validation of the Personal Values Inventory*. USA: Tennessee State University, Graduate School, Doktora Tezi, 2003.
- Sarı, Büşra. "İmanı İçten Kemiren Bir Özellik: Riya ve Çeşitleri". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (30 Aralık 2023), 251-270. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1384679>
- Sevinç, Sümeyye. "İhlâs Kavramının Tahlili (Sözlük Bilim ve Kur'ân Âyetleri Özelinde)". *Din ve Bilim- Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (31 Aralık 2020), 49-67. <https://doi.org/10.47145/dinbil.823387>
- Şekerli, Hüseyin. *Unpacking Moral Hypocrisy: Differentiating the Effects of Moral Self-Licensing, Cognitive, Emotional, and Behavioral Outcomes of Moral Hypocrisy*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Taylor, Gabriele. *Deadly Vices*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Tong, Eddie M. W.- Yang, Ziyi. "Moral Hypocrisy: Of Proud and Grateful People". *Social Psychological and Personality Science* 2/2 (1 Mart 2011), 159-165. <https://doi.org/10.1177/1948550610385711>
- Ünsal, Ramazan. "Kendimizi Neden Göstermek İstiyoruz? Teshir Toplumunda Sosyal Medya Kullanımına Dair Nitel Bir Çalışma". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 39/2 (30 Aralık 2022), 548-569. <https://doi.org/10.32600/huefd.1008651>
- Wallace, R. Jay. "Hypocrisy, Moral Address, and the Equal Standing of Persons". *Philosophy & Public Affairs* 38/4 (2010), 307-341. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2010.01195.x>
- Williams, Kipling D. "Social Ostracism". *Aversive Interpersonal Behaviors*. ed. Robin M. Kowalski. 133-170. Boston, MA: Springer US, 1997. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9354-3_7

- Wollschleger, Jason- Beach, Lindsey. "A Cucumber for a Cow: A Theoretical Exploration of the Causes and Consequences of Religious Hypocrisy". *Rationality and Society* 23/2 (2011), 155-174. <https://doi.org/10.1177/1043463111404673>
- Yağcı, Hızır. "Hadis Edebiyatında Riya Kavramı ve Mahiyeti". *İlahiyat Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler*. ed. Abdurrahman Kasapoğlu. 18-45. Ankara: Serüven Yayınevi, 2023.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. Zehraveyn Yayıncılık, 1992.
- Yıldırım, Ali- Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9. Basım, 2013.
- Yu, Yongjin- Zhang, Yanyan. "The Relationship Between Dark Personality Traits and Moral Hypocrisy: The Mediating Role of Moral Disengagement". *Psychology Research and Behavior Management* 18 (2025), 551-561. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S484993>
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. çev. Ahmet Alim. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.